

Türk Destanlarının Dini Meşrûiyeti Sorunu: Kur'ân Kıssaları Merkezli Bir Analiz

Ali Rıza GÜL¹

Öz

Destanlar millî kimliğin kurucu unsurlarının en önde gelenlerinden olduğu gibi, onu koruyan, nesilden nesile aktaran ve gerektiğinde dönüştüren unsurların da önemlilerindendir. Türk destanları dünyanın en eski ve en uzun destanlarıdır; en çok destana da Türkler sahiptir. Bu makalenin amacı Türk Edebiyatı eserlerinde yer alan bu destanların İslam dini zaviyesinden meşrû görülüp görülemeyecek yönlerini Kur'ân'a ve Tefsir ilminin kaynaklarına dayanarak ortaya koymak, böylece bu millî öykülerle dini hassasiyetler arasında çoğunlukla gereksiz yere oluşan gerilimi azaltmaktır. Çünkü modern zamanlarda Türk destanlarına bazı çevrelerce gerçeküstü anlatımlarla ve özellikle kurt motifiyle ilgili olarak şiddetli eleştiriler yöneltildiği müşahade edilmektedir. Oysa destanlarda gerçeküstü unsurların bulunması gayet normal karşılanmalıdır; zira bu bir öykünün destan kabul edilebilmesinin en başta gelen şartlarındandır. Bu yüzden destan çözümlemelerinde zâhirden ve lafızlardan çok tiplerin ve motiflerin taşıdığı sembolik anlamlara odaklanmak gerekmektedir. İslam öncesine tarihlenen Türk destanlarının bir kısmında geçen kurt motifinin kadını sembolize etmesi, kadının eski zamanlardan beri Türkler içerisindeki önemli mevkiini ve gücünü göstermesi, onun Türkleri yok olmaktan kurtaran ve neslinin devamını sağlayan rolünü simgelemesi bunun bir örneğini oluşturmaktadır. Gerçeküstü unsurlara gelince Kur'ân kıssaları gibi çözümlendiğinde bunlarla ilgili meşrûiyet sorunu ekseriyetle ortadan kalkmaktadır. Bu yollara başvurulduktan sonra hâlâ tevhid ilkesi ile bağdaşmayan veya helâl-haram sınırının dışına çıkan unsurları ise İslam dini ile uzlaştırmak mümkün görünmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân Kıssaları, millî kimlik, Türk destanları, gerçeküstü anlatım, tipler ve motifler, meşrûiyet

The Problem of Religious Legitimacy of Turkish Epics: An Analysis Centered on Quran Stories

Abstract

Epics are among the most prominent constituent elements of national identity, as well as important elements that protect it, transmit it from generation to generation, and transform it when necessary. Turkish epics are the oldest and longest epics in the world and Turks have the most epics. The purpose of this article is to reveal the aspects of these epics found in the Turkish Literary works in order to determine whether they can be considered legitimate from the perspective of Islamic religion, based on the Quran and the sources of Tafsir science and thus is to reduce the tension that often occurs unnecessarily between these national stories and religious sensitivities. This is because in modern times, it has been observed that Turkish epics have been severely criticized by some circles regarding their surreal narratives and especially the wolf motif. However, the presence of surreal elements in epics should be considered quite normal, as this is one of the foremost conditions for a story to be considered an epic. Therefore, in epic analysis, it is necessary to focus on the symbolic meanings of the types and motifs rather than the appearance and expressions of the narration. An example of this is that the wolf motif, which is mentioned in some of the Turkish epics dating back to the pre-Islamic period, symbolizes women, shows the important position and power of women among the Turks since ancient times, and symbolizes their role in saving the Turks from extinction and ensuring the continuation of its generation. When the surreal narrative is analyzed in a similar way to the Quranic stories, the problem of legitimacy is largely eliminated. After resorting to these methods, the elements that still do not conform to the principle of tawhid or exceed the boundaries of halal and haram do not appear reconcilable with the religion of Islam.

Keywords: Quran stories, national identity, Turkish epics, surreal narrative, types and motifs, legitimacy

Atıf İçin / Please Cite As:

Gül, A. R. (2025). Türk destanlarının dini meşrûiyeti sorunu: Kur'ân kıssaları merkezli bir analiz. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14 (2), 470-494. doi:10.33206/mjss.1485585

Geliş Tarihi / Received Date: 17.05.2024

Kabul Tarihi / Accepted Date: 09.12.2024

¹ Prof. Dr. - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye, argul@ogu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-5194-3223

Giriş

Destanlar bir toplumun temel özelliklerini yansıtan ve onu millet yapan unsurların en önemlileri arasında yer almakla birlikte bol miktarda efsanevî ve mitolojik anlatımlar içermekte, bazen son derece abartılı olabilmekte, bazen de hayal sınırlarını bile aşacak şekilde gerçeküstülüğe kaçabilmektedir (Banarlı, 1983, 1: 2; Sepetçioğlu, 1998: 7-8). Oldukça renkli, hareketli, heyecanlı ve çekici olması itibarıyla zevkle ve ilgiyle okunup dinlenilmesine rağmen bu özelliği destanları çoğu kişinin zihninde sorgulanır hale getirmektedir. Destanlara yönelik bu sorgulama makul, gerçek, makbul veya meşrû olup olmama bakımından yapılabilir. Bunların her biri ayrı bir araştırmaı gerektirse bile meşrûiyet meselesi halledildiğinde diğelerine de büyük ölçüde ışık tutulmuş olacaktır. Ancak meşrûiyet kavramının muhtevasını belirlemedeki güçlük bunu gerçekleştirmemizi nispeten zorlaştırmaktadır.

Günümüzde gerek çeşitli bilim dalları tarafından farklı biçimlerde anlaşılması gerekse neredeyse bütün toplumsal ilişkilerde kendisine atıfta bulunulması sebebiyle meşrûiyet kavramının içeriğini tam olarak netleştirmek mümkün değıldir (Gönenç, 2001). Meşrûiyet kavramına siyasî, ahlâkî, dinî, hukukî, içtimaî, iktisadî vb. zaviyelerden yaklaşıldığında birbirinden çok farklı sonuçlara ulaşılabilir. Hemen her milletin farklı bir meşrûiyet inancının veya algısının bulunması (Zorlu, 2022) da bu kavramın içeriğini görelî olarak değıştirebilir. Bu inanç veya algı din veya zihniyet değışikliği gibi büyük değışkenlere bağılı olarak dönemsel bazda da farklılık gösterebilir. Bütün bu zorluklara rağmen meşrûiyet kavramının muhtelif açılımları ve türleri (Aybakan ve Dönmez, 2004; Güloğlu, 2019; Pısdıl, 2022) süzgeçten geçirilerek ve genel hususiyetleri öne çıkarılarak “ister örf, âdet veya gelenek ister toplumsal kural ister hukukî, idarî veya iktisadî karar ya da uygulama olsun bir şeyin doğıru, hakkaniyetli veya adil olduğına, ahlâkî ilkelerle, insânî değıerlerle veya dinî kurallarla bağıdaştığına insan aklının ve kamu vicdanının inandırılması” şeklinde tanımlanması mümkündür. Fakat meşrûiyetin bu kriterlerden hangisinin dayanak noktası yapılarak belirleneceğı konusu en az tanım kadar önemlidir.

Meşrulaştırma ameliyesinin çeşitli yolları vardır. Bir şeyin meşrû olduğına veya olmadığına dair inanç gelenek ve göreneklerden, karşılaşılan problemlerden etkilendiğı gibi, yaşam tarzlarından, dinî inançlardan da etkilenmekte ve bunlar doğırutusunda biçimlenmektedir (Zorlu, 2022). Bunlara düşünüş biçimlerini, ahlak anlayışlarını, kültür farklılıklarını, hayat felsefelerini, içinde bulunan şartları, hukuk kurallarını, siyasî tercihleri vb. davranış etkenlerini de rahatlıkla ekleyebiliriz. Bunlardan hangisinin veya hangilerinin kullanılacağı konuya göre değışiklik de arz edebilir. Çünkü konu bazen bunlardan yalnızca birini veya birkaçını ilgilendiriyor olabilir. Bazen de meşrulaştırma araçlarından biri diğere araçlara fazla bir ihtiyaç bırakmayabilir. Hangisi olursa olsun, önemli olan husus, makul görülebilir ve kabul edilebilir gerekçelere dayandırılmak suretiyle meseleye fert ve toplum vicdanında meşrûiyet kazandırılmasıdır.

İnsanların inançlarını, düşüncelerini, örf, âdet ve geleneklerini, bireysel ve toplumsal eylemlerini, ailevî ve içtimaî düzenlerini ilgilendiren hemen her konuda meşrûiyete ihtiyaç vardır. Ananelerin, edebî anlatıların, bunların kahramanlarının ve eylemlerinin meşrûiyetini sorgulamak da bunun dışında değıldir. Zira ister destan isterse daha başka bir anlatı türü olsun milletin vicdanında meşrûiyet kazanmadıkça varlığını uzun süre devam ettiremez. Çok önemli konulara ve büyük kahramanlıklara değınse bile böylesi eserleri halka kabul ettirmenin, içinde yer alan sahneleri ve verilen mesajları kitlelere benimsetmenin, toplumun dilinde sürekli terennüm ettirmenin ve milletin hafızasında yaşatmanın en başta gelen şartı meşrûiyetin sağılanmasıdır. Destanların meşrûiyetini sorgulama zarureti de buradan doğmaktadır. Bu sorgulama hiçbir zaman destanların merkezindeki olayların destanlaştığı tarihlerde yaşayan insanların bu anlatıları dinî ve ahlâkî bakımdan meşrû görüp görmemeleri ile ilgili değıldir. Fakat bu makalede yapılacak sorgulama çağdaş Türklerin atalarına ait destanları millet olma bilincini canlı tutmak için kullanmalarının önünde dinî bir engel bulunup bulunmaması ile ilgilidir.

Destanların meşrûiyeti hukukî, siyasî veya iktisadî açıdan elbette sorgulanabilir. Ancak bunun pratikte fazla bir karşılığı yoktur. Başka bir anlatımla bir destandan bu alanlarda nasıl yararlanılabileceğı konuşulabilse de onun siyaseten, hukuken veya iktisaden ne kadar meşrû olduğunu veya olmadığını sorgulamanın bu alanlara veya topluma yapabileceğı fazla bir katkı yoktur. Bu yüzden böyle bir sorgulama çok da anlamlı değıldir. Fakat destanlarda yer alan muhtelif unsurların ve onlara isnat edilen durumların insânî, içtimaî, ahlâkî veya dinî bakımdan gerçek, doğıru, haklı, hakkaniyetli ve kabul edilebilir olup olmadığı hemen herkes için merak konusudur. Meselenin insânî ve ahlâkî yönden incelenmesi elbette önemlidir, ama aşkınlılaştırıcı ve kutsallaştırıcı gücü sayesinde en muteber ve en etkili meşrulaştırma yolunun din üzerinden yapılan meşrulaştırma olması (Pısdıl, 2022) meselenin dinî yönden ele alınmasını daha önemli

kılmaktadır. Meseleyi dinî meşrûiyet noktainazarından ele almak diğer meşrûlaştırma türlerini de büyük ölçüde kapsayacaktır.

Destanların meşrûiyeti meselesi hakkında yaptığımız değerlendirmeler hiç şüphesiz Türk destanları özelinde de geçerlidir. Şu farkla ki Türk halklarının günümüzde kahir ekseriyetle Müslüman olması meseleyi İslam dini zaviyesinden ele almamızı gerekli kılmaktadır. Modern zamanlarda bazı halk katmanlarında abartılı anlatımlar, gerçekdışı veya doğaüstü unsurlar, esrarengiz olaylar, olağanüstü tipler ve motifler içerdiği gerekçesiyle Türk destanlarının gerçekliğinin şifâhî olarak tartışılması ve toplumda bunların safsatadan başka bir şey olmadığı, bazı dindar kesimlerde ise bunlara ilaveten bu destanları İslam dini açısından tasvip etmenin imkân dahilinde bulunmadığının, hatta bunlara itibar etmenin iman bakımından tehlikeli sonuçlar doğuracağına açıkça dillendirilmesi bu gerekliliği adeta zorunluluğa dönüştürmüş durumdadır. Zira dinî ve ilmî konuların konuşulduğu bazı sohbet mahfillerinde dile getirildiğini duyduğumuz, bazen bizim de bizzat şahit olduğumuz bu söylemler Türk destanlarının asılsız ve güvenilirmez olduğu yönünde güçlü bir algı oluşturmakta, özellikle bazı dindar kesimlerde bu destanların dinî yönden kabul edilemez olduğu inancını yerleştirmekte, destanların reddiyle başlayan bu süreç Türk milletine ait olma bilincini zayıflatma veya yok etme noktasına kadar götürebilmektedir. Bütün bunların millet olmada ciddi bir kriz oluşturduğunda, millî birlik ve beraberliği tehdit edeceğinde, millet olma bilincini zedeleyeceğinde ve Müslüman olma bilinciyle millet olma bilinci arasında gerilim doğurduğunda şüphe yoktur. Böylesi netameli bir meseleyi inceleme konusu yapan araştırmamız daha da artırılabilir olan bu mahzurları büyük ölçüde bertaraf etme potansiyeli taşıması bakımından hayli önemli olsa gerektir.

Aslında destan gibi hem tarihi hem de güncel yönü bulunan bir konuyu İslam dini perspektifinden ele almak oldukça ilgi çekici ve heyecan vericidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türk destanlarının meşrûiyetini bu yönüyle tartışan ilmî bir araştırma bulunmamaktadır. Oysa meselenin İslam'ın temel ilkeleri zemininde ve Kur'ân Kıssaları ile mukayeseli bir biçimde ele alınması pekala mümkündür. Destan gibi edebî ve tarihî bir konunun meşrûiyeti meselesini İslam dini zaviyesinden ele alan başka bir eserin bulunmaması bizim çalışmamızı bu hususta bir ilk haline getirmektedir. Bu itibarla önemli bir boşluğu doldurabileceğini düşündüğümüz çalışmamızı bu ilk oluşun daha da önemli kılacağı ve bundan sonraki araştırmalar için zemin oluşturduğunda kuşku yoktur. Bu noktada bizim çalışmamızın Doğan Kaya'nın "Türklerin Yaratılış Destanı ile İslamî Kaynaklardaki Müsterekliklere Sentezi Bir Yaklaşım" (9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek Görenek ve İnançlar, c. 4, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2019: 207-214) başlıklı eserinden ne farkı olduğu sorulabilir. Adından da anlaşılacağı üzere Kaya'nın eseri yalnızca Yaratılış Destanını ele almakta ve onunla İslam'ı sentezlemeye çalışmaktadır (D. Kaya, 2019). Oysa bizim çalışmamız Türk destanlarının tamamı ile ilgili olup sentez yapmayı değil de onların İslam dini zaviyesinden meşrû olan veya olmayan yönlerini tespit etmeyi hedeflemektedir.

Araştırmamız Türk destanlarının İslam dini bakımından meşrû görülüp görülemeyeceği meselesini tartışmak suretiyle yukarıda bahsi geçen sakıncaların giderilmesine fıkırsel bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Türk adının yalnızca Göktürklerle ad olarak ortaya çıkmış olması çalışmamızı oldukça sınırlandırıyor görünmektedir. Ancak önceleri durum böyle iken, sonraları bu kavramın alanının Göktürklerle aynı veya benzer kültürlere sahip olan diğer boyları da kapsayacak şekilde genişlediği malumdur (Durmuş, 2017). Bu nedenle bu çalışmada Türk adı kapsayıcı anlamıyla kullanılacak, buna bağlı olarak da Türk destanları tabiriyle bütün Türk kavimlerinin destanları kastedilecektir. Bu destanların dinî meşrûiyeti meselesini çözebilmek için de konuyla ilgili kaynaklar taranarak elde edilen bilgiler analitik bir bakış açısıyla değerlendirilecek, destanlarla Kur'ân kıssaları arasında benzer noktalardan hareketle ilişki kurulacak ve özellikle destanlara yöneltilen eleştirilere ilişkin çözüm daha çok bu ilişki üzerinden geliştirilecektir. Fakat bir yandan da İslam'ın tevhîd (Allah'ın birliği) ilkesi ile helâl ve haram sınırları özenle dikkate alınacaktır. Destanların önemli bir kısmında yaratılış, türeyiş ve üreyiş konularının işlenmesi ve bu esnada yaratıcı güce atıf yapılması sebebiyle, müteşâbih âyetlerin en önemli kısmını oluşturan haberî sıfatlar meselesinde başvurulmuş tevîl (te'vîl) tekniklerinden de yararlanılacaktır.

Bu arada şunu da belirtelim ki Türk destanları dönemlere ve bölgelere bağlı olarak değişiklikler gösterdiği için ekseriyetle birden çok versiyona sahiptir. Bütün versiyonları ayrı ayrı inceleme konusu yapmak zor olacağından araştırmamızda büyük oranda Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun (ö. 2006) *Karşılaştırmalı Türk Destanları* (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1998) adlı eserindeki anlatımlar esas alınacaktır. Bütün destanlar hakkında genel bir fikir vermesi bakımından bu eser yeterli olacaktır. Ancak gerek duyulduğunda diğer eserlerden de istifade edilecektir. Araştırmamızda sonuca ulaşabilmek için öncelikle destan kavramı hakkında genel bilgiler verilerek meseleye ilmî bir zemin oluşturulması gerekmektedir. Sonra Dünya destanları arasında çok önemli bir yere sahip olan millî Türk destanlarının kimliğini ve

ruhunu içerdikleri olaylar, tipler ve motifler üzerinden ortaya koymak meşrûiyeti belirlenecek alanın sınırlarını gösterecek olması bakımından önemlidir. Meşrûiyet meselesinin İslam dini açısından incelenmesi ancak bu aşamadan sonra mümkün olabilir. Fakat hem bu destanlara yöneltilen eleştiriler hem bunların Türk kavimlerinin tamamına ait olup olmaması hem de bunlarda tanrılaştırma, Şamanizm ve Totemizm bulunduğu iddiaları meşrûiyet meselesiyle doğrudan ilgilidir. Bu bakımdan bu meselelere de değinmek yerinde olacaktır.

Destanların Mahiyeti ve İşlevleri

Destan kavramı Türkiye Türkçesinde halk hikâyelerini, dinî veya tasavvufî hikâyeleri, vakaya dayalı uzun şiirleri vb. edebî eserleri kapsayacak biçimde kullanılmaktadır (Yıldız, 2009). Edebiyatımızdaki destan türlerine gönderme yapan bu kullanım destan kavramının genel anlamını göstermektedir. Özel kullanımda ise destan denilince akla millî nitelik taşıyan destanlar gelmektedir. Konusu diğer destan türlerini kapsamadığından bu araştırmada destan kavramı yalnızca bu dar anlamıyla kullanılmaktadır. Bu anlamda destanın ne olduğu hakkında çeşitli tarifler bulunmaktadır (Banarlı, 1983, 1: 2; Yıldız, 1995: 4-6; Naskali, 1995; Yıldız, 2009; Yetkin, 2022). Bu tarifler, izaha dayanak yapılacak ana kriterlerin neler olması gerektiğiyle ilgili tercihlere bağlı olarak çeşitlilik arz etmektedir. Bunlar süzgeçten geçirilerek “Destanlar göklerin ve yerin, insanın ve diğer varlıkların yaratılışını, bir milletin oluşumunu, o millet üzerinde derin izler bırakan ve unutulmayan tarihî olayları, o millete ait insanî değerleri veya idealleri vb. unsurları bir kahraman etrafında birleştirerek efsanevî ve gerçeküstü unsurlarla yoğurduktan sonra çoğunlukla şiir tarzında ve öyküleyici bir yöntemle anlatan, genellikle anonim olan ve millî bir karakter taşıyan eserlerdir.” şeklinde bir tarif geliştirilebilir. Savaş, deprem, sel, göç gibi önemli olayları konu alan bu tür destanlar toplum içerisinde önce genellikle sözlü olarak başlayarak dilden dile dolaşır ve nesilden nesle aktarılır, daha sonra ise toplanarak yazılı metinler haline getirilir (Yıldız, 2009).

Bir milletin düşünüş tarzını, hayatı ve olayları anlamlandırışını, kültür dokularını, bunları ören değerlerini, millî hassasiyetlerini, örf ve âdetlerini, kahramanlıklarını, velhasıl kültürel kimliğini yansıtan ve bunları yüksek bir coşkunlukla anlatan destanlar (Ergin, 1969: IX-XIII) kültür ve medeniyet tarihi için olduğu kadar Edebiyat tarihi, genel ve millî tarih için de çok kıymetli birer veri kaynağıdır (Haliloğlu, 2021). Destanların tarihî kaynaklardan biri kabul edilmesi, onun bazı yönlerden mitoloji ile benzeşmesine, dolayısıyla gerçek dışı unsurlar barındırmasına bakılarak bilimsel açıdan yadırganmamalıdır. Efsanevi ve hayali anlatıya dayalı yönleri müsellem olsa bile, destanların bu özelliklerinden arındırıldıktan sonra gerçekçi bir tarih için kaynak olabilecek hüviyete kavuşturulması mümkündür. Bu sağlandıktan sonra tarih ilmi destanlardan yararlanabilir (Sepetçioğlu, 1998: 8). Zira Tarihin elinde mitlerden sonraki en eski veri kaynağı destanlardır. Milletlerin özellikle tarih yazımının henüz başlamadığı dönemlerine onlardan yararlanmadan ışık tutmak oldukça zordur (Efe ve Gözülü, 2023; Haliloğlu, 2021). Aynı zamanda bir milletin tarih sahnesine çıkarken diğer milletlerle yaptığı mücadelelerini ve komşu milletlerle olan ilişkilerini anlatması, dinî tercihlerinden ve ayinlerinden bahsetmesi, zaman zaman da civar toplumların özelliklerine ve durumlarına değinmesi destanları dinler ve milletler tarihi bakımından da önemli bir kaynak haline getirmektedir. Destanın tarih ile iki yönlü bir ilişkisi bulunduğu bilinmektedir. Nasıl ki tarih destandan yararlanıyorsa destan da tarihten yararlanır, hassaten tarihî destanlar tarihten doğar (Ergin, 1969: X) ve ondan beslenir. Bununla beraber içeriğinde gerçek olmayan veya gerçeğe uymayan unsurların baskın olması itibarıyla destan tarih demek değildir (Banarlı, 1983: 2), sadece tarihin yararlandığı kaynaklardan biridir.

Tarih için ihtiyatla da olsa kaynak olarak kullanılabilecek özelliğe sahip olmaları kadar destanları diğer anlatı ve öykülerden ayıran temel özellikleri de dikkat çekicidir. Destanlar genellikle toplumun önde gelen figürleri arasında yer alan yiğitlerin ve büyük kahramanların maceraları etrafında döner. Olağanüstü yeteneklere ve erdemlere sahip oldukları varsayılan bu kahramanların yerini bazen kahraman gruplarının (başkahraman ve yardımcı kahramanlar) aldığı da görülür. Onların yaşadığı olaylar anlatımın olağanüstülüğünü, çekiciliğini ve büyüleyiciliğini artırmak için mitolojik varlıklarla, tanrılarla veya doğaüstü güçlerle ilişkilendirilebilir. Anlatım çoğu kere manzum ve akıcıdır, genellikle musiki eşliğinde icra edilir, heyecanlıdır ve millî duyguları uyandırır (Yıldız, 1995: 4-8; Doğan, 2023). Bunlar aynı zamanda öykünün sıkıcılığını önlediği gibi, verilmek istenen mesajın etkisini de artırır. Esrarengiz metaforik motiflerle iyice süslenmiş epik bir üslupla uzayıp giden ve birkaç güne yayılan öyküler dizisi dinleyicide merak uyandırır, onun zihnini uyarır, öykünün sonrasına dair tahminler yürütmesine ve değerlendirmeler yapmasına yol açar. Ayrıca destanlarda din, aile ve toplum yapısı, günlük hayat, ekonomik özellikler, tabiat sevgisi, eğlenceler, yeme-içme, avlanma gibi kültürel unsurlar da yer alır. Destanların konusu dar alanlara sıkışmış sıradan olaylar değil geniş coğrafi bölgeleri ve uzun zaman dilimlerini kapsayan büyük olaylardır (Meydan

vd., 2016). Kahramanların bu yerleri uzun süreler boyunca ziyaret ederek görevlerini yapmaları, destanları tarihle olduğu gibi tabiat ve coğrafya ile de ilişkilendirerek hem renklendirir hem de oralarda yaşayan insanlara mal eder. Destanları toplumlara mal eden diğer bir özellik de onların neredeyse tamamen pek çok kişi ve çevrenin edebî katkılarıyla anonim bir biçimde oluşmuş olmasıdır. Destanların bu doğal olanlarının yanı sıra bir de muhtelif yazarların ürünü olarak yapma olanları vardır (Doğan, 2023) ki bunlar konumuzun dışındadır.

Büyük bir kahramanlık hikâyesine ve karizmatik bir kahramana sahip olmak, bu iki temel unsur mitolojik ve doğüstü unsurlarla ilişkilendirmek, bütün bunları epik bir anlatım üslubu içerisinde ve toplumun değerlerini ve kimliğini yansıtacak biçimde öykülendirmek ve bunu müntesipleri arasında ülkü birliğini sağlayacak bir metin haline getirmek her milletin idealleri arasında yer alır. Millî destanlar bu tür etkenlerle ortaya çıkar; milletlerin somut özelliklerini, millî mizaç ve anlayışlarını, düşünüş ve inançlarını, ahlak ve değerlerini, ruh ve heyecanını, tutum ve davranış özelliklerini, yeme, içme ve giyme alışkanlıklarını, ziraat ve zanaat uğraşlarını yansıttığından (Şimşek, 2007) hemen her milletin kendine özgü en az bir destana sahip olması tabii karşılanmalıdır. Dahası, destanı bulunmayan toplumların milletleşmesi imkânsız denecek kadar zordur. Zira millet olmak hep bir destan ile başlar. Destanı olmayan topluluklar millet olma aşamasına geçemez. Sümerlerin “Gılgamış”, Hintlilerin “Mahabharata” ve “Ramayana”, Finlerin “Kalevala”, Yunanlıların “İlyada” ve “Odessa”, Rusların “İgor”, Farsların “Şehnâme”, Japonların “Şinto” ve “Kotan Urunnai”, Almanların “Nibelungen” adlı eserleri ve daha niceleri hep bu vb. gerçeklerden ve hedeflerden hareketle ortaya çıkmıştır (Rosenberg, 2003: 29 vd.). Destanların kendisi kadar öğretimi de önemlidir. Bununla insanlara millet olma bilinci, zorluklara karşı direnme ve başarıya azmi, birey olmanın sorumlulukları, kültürel zenginlikler ve maddi ve manevî kültür unsurlarının kaynakları öğretilmiş olur (Aytaş, 2006).

Destanların dînî bir kimlik taşıma gibi bir ana gayesi yoktur. Bununla birlikte onlar dine tamamen ilgisiz veya ondan tamamen bağımsız da değildir. Yukarıda adı geçen veya geçmeyen azımsanmayacak sayıda destanın diğer özelliklerinin yanı sıra dînî unsurlar içerdiği ve dînî mesajlar verdiği de bilinen bir gerçektir. Bazı dinlerde ise destan benzeri bir üslupla insanlara sunulan birtakım anlatılar mevcuttur. Bunlarda toplum ve millet oluşturmaktan ziyade var olan toplumlara ve milletlere insânî, ahlâkî ve dînî bir hüviyet kazandırmak amaçlanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen peygamber kıssalarının hemen hepsi bunlara örnek olarak zikredilebilir. Bu kıssaların tamamına yakınında bir veya birçok millete mensup olan insanlara dînî bir kimlik kazandırma amacı güdüldürken, tarihsel olarak bunların en başında gelen Âdem Kıssasında (Bakara 2/30-39; A'râf 7/10-30) Hz. Âdem'in etrafında ilk insan toplumunu oluşturma ve ona dînî bir kimlik kazandırma amaçlarının ikisi birden gözetilmektedir. Hz. Âdem'e İslâm geleneğinde insanlığın atası anlamında *Ebu'l-beşer* denmesi (Bolay, 1988) de bundan olsa gerektir.

Türk Destanlarının Genel Özellikleri ve Millî Kimliğin Oluşumuna Katkısı

Milletler ne kadar kadim ve etkili ise destanları da o kadar kadim ve etkili olur. Türkler tarihin kaydettiği en kadim, en renkli, en hareketli ve en etkili milletler arasındadır. Türklerin tarih sahnesine çıkışları esrareniz, karşılaştığı olaylar maceralı, egemen olduğu coğrafya geniş, karakterleri güçlü, duyguları coşkulu, anlatımları zevkli, cesaretleri kararlı, yetiştirdiği yiğitleri ve kahramanları boldur. Böyle olunca yeryüzündeki en eski epik destan geleneği de onlara ait olmaktadır. Bu eserlere ad olarak neredeyse bütün çağdaş Türk lehçelerinde Farsça kökenli *destan* terimi genel kabul görmektedir (Ercilasun vd., 1991: 167-168). Bununla birlikte Çağatay Türkçesinde *irtegi* (Yetkin, 2022), Kazak Türkçesinde *jir*, *batırlar jırı* ve *epos*, Kırgız Türkçesinde de *comok* (Yıldız, 2009) kelimeleri de tercih edilebilmektedir. Başkurt Türkleri *epos*, Yakut Türkleri *olongho* veya *olonho*, Altay Türkleri *kay çörök*, Tıva Türkleri *tool* kelimeleri ile destan terimini kullanmaktadırlar (Emeksiz, 2015). Kaşgarlı Mahmûd (ö. 1105) ise Türk'ün divanı sayılan *Dîvân-ı lügati't-Türk* adlı ünlü eserinde destan terimine yer vermese de şiir ve kaside anlamına gelen *koşuğ* (koşuk) kelimesi ile şarkı anlamındaki *yır/ır* (Kazak dilindeki *jır*) kelimesini zikretmek suretiyle (Kaşgarlı Mahmûd, 1985, 1: 376, 3: 58-59) bu terimi şiir ve musiki yönüyle bir anlamda karşılamış görünmektedir. Zira Türk destanlarında genellikle şiir üslubu hâkimdir, öykü başkahraman etrafında kurgulandığı için epiktir; vurgu yiğitlik üzerinedir; at ve bozkurt önemli iki semboldür; aile, yurt ve devlet kutsaldır; dînî, insânî ve ahlâkî değerler saygındır (Emeksiz, 2015). Bu eserler sözlü olarak başlar, gelişimi yüzyıllarca sürer, sonra yazıya geçirilir; anlatı ise durağanlıktan coşkunluğa doğru bir seyir izler, sonra yine durağana dönerek mesajını verir ve son bulur.

Her milletin tek veya sadece birkaç destanı varken, Türklere ait çok sayıda destan bulunmaktadır. Bunun en önde gelen sebebi Türklerin millî hayatlarının ve tarihî maceralarının bir destana sığmayacak

kadar büyük olmasıdır (Özarslan, 1998). Buna daha başka sebepler de eklenebilir. Mesela kahramanlarının çok olması Türk destanlarındaki fazlalığı açıklamaya katkı sağlayabilir. Türkler muhtelif olaylar neticesinde çok sayıda destan üreterek bunları toplumsal dönüşümlere destek sağlayacak birer araç olarak kullanmayı arzu etmiş olabilirler. İyice çeşitlendirilen tiplere ve motiflere paralel bir biçimde bunlar üzerinden verilecek mesajları da çeşitlendirme, zenginleştirme ve edebi zevklere hitap edecek biçimde renklendirme, böylece destanların toplumdaki etkisini artırma isteğı diğer bir faktör olarak değerlendirilebilir. Keza yaşadıkları büyük acıların fazlalığı Türklere ait destanların çok olmasının başka bir gerekçesi olarak düşünülebilir. Meseleye olumsuz tarafından bakıldığında ise Rus ve Batılı araştırmacıların Asya steplerinde yaşayan muhtelif Türk boylarında tespit ettikleri hemen her türlü anlatıyı, öyküyü ve efsaneyi bilim dünyasına şu veya bu sebeple sanki bütün Türklerin destanıymış gibi aktarmalarının da sayıyı gereksiz yere olabildiğince artırdığı söylenebilir.

Türklerin varoluşunu, kökenini, mücadelelerini, hafızalarında iz bırakan savaşlarını, kendilerini derinden etkileyen doğal afet ve göç gibi olayları, kurdukları devlet ve medeniyetleri, yaşadıkları inkılapları ve sarsıntıları, gösterdikleri kahramanlıkları millî kültür ve kimliklerini de yansıtacak biçimde ekseriyetle şiir tarzında anlatan bu öyküler dizisi diğer sebeplerin yanı sıra onların dinî inançlarına göre de farklılık arz eder. Yaratılış, Alp Er Tunga, şu, Oğuz Kağan, Attila, Bozkurt, Ergenekon gibi İslam öncesi destanlara gökbörü (bozkurt), at, mağara ve ay yüzlü kız gibi motifler tamamen hâkim iken, Manas, Cengiz Han, Saltuk Buğra Han (Sarı Saltuk), Seyid Battal Gazi gibi İslam sonrası destanlarda bu motiflere sıklıkla rastlanmaz, rastlananlarının da çoğunlukla İslam'a uygun hale getirildikleri görülür (Banarlı, 1983, 1: 268; Kaya, 2004: 39; Köprülü, 1986: 86-87; Sepetçioğlu, 1998: 99, 119).

Türk destanlarında anlatım basit gibi görünse de anlam, amaç ve işlev çok derindir. Destanlar Türk milletin sadece tarihine ışık tutmakla, kültürel hazinesini zenginleştirmekle, medeniyet unsurlarını güçlendirmekle ve karakteristiğini aktarmakla kalmaz, aynı zamanda onun millî kimliğini ve toplumsal değerlerini yeni nesillere aktarır (Banarlı, 1983, 1: 10-11; Sepetçioğlu, 1998: 99). Fakat bu aktarım özü bozmadan sürekli değişen ve gelişen bir seyir izlediğı için durağan değil canlıdır, dolayısıyla özünü yitirmeden yeni şartlara uyum sağlayan türdendir. Bu özellikleri sayesinde destanlar halkta Türk toplumunun bir parçası olma bilincini sürekli canlı tutar, böylece yüzyıllar içerisinde birtakım değişiklikler ve yenilikler yaşasa da millî ruh korunmuş, Türklük milletin özünde hep baki kalmış olur. Aynı zamanda bu özellikler millet olma ve kendini Türk milletine ait görme bilincini ırk boyutuna hapsedilmekten kurtarır, kültür ve medeniyet boyutuna taşır. Türk toplumunun karşılaştığı farklı milletlerle rahatça kaynaşabilmesinin ve onları kendi potasına çekebilmesinin temelinde de onun destanlarından aldığı bu bilinç düzeyi yatar.

Destanların diğer bir işlevi de Türklere büyük güçlerle mücadele etmenin, yok olmamanın ve tarihten silinmemenin yollarını gösteriyor olmasıdır. Mesela Alp Er Tunga, şu ve Attila destanları büyük devletlerle nasıl savaşılacağını, nelere dikkat edilirse zafer kazanılacağını, neler ihmal edilirse mağlubiyet yaşanacağını, Oğuz Kağan Destanı boyların merkezi otoriteye nasıl bağlanacağını, millî birliğin ne şekilde sağlanacağını ve büyük bir devletin nasıl kurulacağını, Saltuk Buğra Han, Seyid Battal Gazi ve Dânişmend Gazi destanları derviş veya evliya karakterli bir kişinin dinî ve manevî kişiliğini koruyarak nasıl bir mücahit olması ve İslam düşmanlarıyla nasıl savaşması gerektiğini öğretir. Ayrıca neredeyse bütün destanlarda bir yandan iyiliğe, dürüstlüğe, sözde durmaya, onurlu olmaya, insânî ve manevî değerleri özümsemeye, vatani ve milleti sevmeye, arkadaşlık ve dostluk kurmaya, hakka ve haklıya sahip çıkmaya, haksızlığa başkaldırmaya, kötülükleri önlemeye, toplum düzenini sağlamaya, büyük ülküler edinmeye, cihana hâkim olmaya vb. büyük bir milletin sahip olması gereken niteliklere büyük değer verilirken, diğer yandan bunları sağlamada kullanılması gereken güce ve kuvvete, ata ve biniciliğe, silaha ve silahşörlüğe, yiğitliğe ve kahramanlığa, korkusuzluğa ve savaşçılığa, nizam ve intizama uymaya, töreye ve devlete boyun eğmeye, öndere (buğ, bey) ve lidere (başbuğ) itaat etmeye özel bir vurgu yapılır.

Türk Destanlarındaki Tipler ve Motiflerin Dili

Türk destanlarının bir topluluğı millet yapan genel karakteristikleri kadar içinde barındırdığı tipler de öğreticidir. Araştırmacılar bu tiplerin sembolik anlamları hakkında çeşitli yorumlar yapmışlardır. Mesela alp tipi asaletin, gücün, cesaretin, yiğitliğin, mücadelecilik kişiliğinin, başarının ve bütün bunları Tanrı'nın ihsanı olarak görmenin, vatanseverliğin, merhametin ve affediciliğinin; bilge tipi manevî liderliğin, rehberlik etmenin, toplumu yönlendirmenin, çağını aydınlatmanın, kahramana akıl hocalığı yapmanın, işinde usta olmanın ve maddi gücü manevî güç ile bütünleştirmenin; kadın tipi aileyi çok sağlam bir temel üzerine kurmanın, ev işlerini yürütmenin, soyun devamlılığının, fedakârlık ve sadakatin, her türlü

tehlike karşısında uyanık olmanın ve şartlar gerektirdiğinde kadının eline silah olarak ata binip kahramanlık yapmasının simgesi olarak değerlendirilir (Yardımcı, 2015).

Yapılan bu değerlendirmelerden yola çıkılarak destanlarda yer alan tiplere daha başka sembolik anlamlar da verilebilir. Mesela destanların tamamında görülen kahraman karakteri Türklerin kendi içinden kabileye, millete veya cihana farklı düzeylerde liderlik edebilecek şahsiyetler çıkarmasını, onların olağanüstü doğuşunu veya varoluşunu; Oğuz Kağan Destanındaki Oğuz (Mete) tipi Türk milletinin diğer bütün liderlerin ve halkın bağlı olacağı üst bir lider edinmesini, böyle karizmatik birinin millete siyasî ve askerî bakımdan liderlik etmesini, liderin Tanrı'ya boyun eğen ve yakaran bir kişi olmasını; destanların genelinde rastlanan aksakal tipi bilgeliği ve yüceliği, ahlâkî ve manevî öğütler vermeyi, dinî ve dünyevi rehberlik yapmayı; Oğuz Kağan ve Manas Destanlarında en idealine rastlanan alp tipi asaleti, sağlamlığı ve yiğitliği; yine Manas Destanında geçen mankurt tipi dilde, örfte, kültür, gelenek ve harekette topluma yabancılaşan kişinin ihanetini; Satuk Buğra Han, Battal Gazi ve Dânişmend Gazi destanlarında görülen alperen tipi alplıkla birlikte bilgeliği ve manevî rehberliği; Oğuz Kağan Destanında Mete'nin akıl hocalarından Uluğ Türk tipi bilgeliği ve manevî liderliği; İslam sonrası destanların çoğunda görülen Hızır tipi çaresizlik anında Allah'ın yardımının yetişmesini, dinî-ahlâkî rehberliği ve danışmanlığı temsil eder. Türk destanlarında kadın oldukça özel bir yere sahiptir. Oğuz Kağan ve Dede Korkut destanlarında ideal biçimiyle yer alan kız ve kadın tipi hem kahrmanana Tanrı'ya yakarışı sonucunda ihsan edilmesi itibarıyla Türklerin kökeninin kutsal oluşunun hem kadının ilâhî ihsan olmayı hak edecek kadar yüce erdemlere sahip olmasının, yuva kuruculuğunun, ailenin sağlam temelini oluşturmasının, soyun devamlılığını sağlamanın, eşine yardım etmesinin, erkeğinin tacı ve evinin tahtı olmasının, fedakâr ve cefakâr olmasının hem de sadakat ve temizliğin, iffet ve namusun, nezaket ve zarafetin, dişil mertlik ve cesaretin sembolü olarak değerlendirilebilir.

Türk destanları, anlatımı süsleyerek dikkat çekici ve eğlenceli hale getiren motif ve sembol unsurları bakımından da zengindir. Destanların düşünsel, duygusal veya göksel yönünü oluşturan, çok abartılı veya tabiatüstü anlatılarla sunulan ve önemli sembolik anlamlara sahip olan bu unsurlar yüzeysel bakışa anlamsız veya akıldışı gelebilir. Ancak bunların arkasına gizlenmiş olan mesajlar oldukça gizemli, son derece manidar, bir o kadar da muhteşem ve olağanüstüdür. Bu unsurların her biriyle ilgili sembolik anlamlarının neler olabileceğine yönelik çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Mesela destanlara aydınlık kazandıran ışık motifi destan kahramanının evleneceği kadının doğduğu kutlu kaynağın, ağaç motifi başkahramanı gölgesinde barındıran, bazen de ona güzel bir eş veren kutsal barınağın, at motifi olağanüstü özelliklere sahip olup hiç umulmadık anlarda bile kahramanın yardımına gelen ve onu rüzgâr hızıyla hedefe ulaştıran destekçinin, rüya motifi bazen destanın bütününe etkileyecek ve destan kahramanının hareket alanını çizecek bir anlayışın, bazen de kahramanın kazanılacak başarıları ya da yaşanacak felaketleri vaktinden önce hissetmesinin, kurt motifi Türk milletinin hayat ve savaş gücünün, yeryüzünde yok olmamasının ve yeniden çoğalmasının, kırklar motifi kırk alp veya erenin kahramanın etrafında önemli bir güç oluşturmasının, destan kahramanının hüner ve maharetini sergilemek için kullandığı vasıtanın sembolü olarak görülmektedir (Yardımcı, 2015).

Gerek zikredilen bu yorumlardan gerekse bizzat destanlardan ilham alınarak motiflerin sembolik anlamlarına yönelik daha farklı yorumlar da yapılabilir. Mesela ışık motifi ilâhî yardımın, ümidin, nur yüzlülüğün, temiz yürekliliğinin ve yol aydınlığının; ağaç motifi köklere bağlı kalmanın, atalara saygının, sığınak (oba) edinmenin, tabiat sevgisinin ve kalıcılığın; ok-yay motifi silahı hünerle kullanmanın, yiğitliğin, savaşçılığın, toplumsal düzeni bozanlara karşı caydırıcı bir araç olarak kullanılması itibarıyla cezalandırmanın, adaletin ve hukukun; at motifi sahibini tehlikelere karşı koruyacak güçlü ve sağlam taşıtın; rüya motifi geleceği sezmenin, nezih kişiye gelecekte gerçekleşecek bazı olayların bildirilmesinin ve tanrısal kadere uymanın; mağara motifi bir karargâh, arınma, sığınma ve uzlet yeri edinmenin ve dinî tebliğin yapılacağı bir alan belirlemenin; yada taşı halkın birlik, bütünlük ve refahının ve devletin büyük amaçlarının; kırklar motifi görüşlerine başvurulabilecek özellikli bireyler olmanın, bu özellikleri erken zamanda kazanmanın, kahramanın yakın çevresinde yönetici, alp veya eren pozisyonundaki kişilerin sayısını ortalama 40 ile sınırlandırmanın, devlet ve millet işlerinde görüşlerine başvurulacak kişilerin sayısını makul düzeyde tutmanın, gayb âleminde kutsiyete ermiş yüce kişilerin ve onlardan gelecek manevî destek sağlamanın sembolü olarak görülebilir.

Türk Destanlarının Dînî Meşrûiyeti Meselesi

Türk destanlarının konusunu oluşturan olayların geçtiği coğrafi yerler değişiklik gösterdiği gibi meydana geldiği tarihî aralıklar da farklılık arz etmektedir. Başka bir anlatımla her biri değişik bir yerde

geçen bu olaylarda atıf yapılan zaman dilimi de farklıdır. Bu yüzden de her bir destan coğrafi ve tarihi bakımdan kendine özgü ve özeldir. Coğrafi ve tarihi olarak böyle olmasına rağmen bu destanlarda yer alan kahraman, yiğitlik, bilge kişi, cesur kadın, ilâhî ışık, muhteşem evlilik, at gibi unsurlar üzerinden yapılan sembolik anlatımlar, verilen mesajlar ve gözetilen amaçlar büyük oranda aynıdır. Fakat aynı unsurların tarihi şart, ahlak anlayışı, yaklaşım tarzı, din vb. faktörlere bağlı olarak biçimsel veya niteliksel bakımdan değişiklik gösterebilen özelliklerine gelince, bunlarda böyle bir ayniyetin varlığından bahsetmek her zaman mümkün değildir. Şekillerine varıncaya kadar destanlarda irili ufaklı değişikliklere sebep olan bu değişkenlerin en önemlisi hiç şüphesiz dindir.

İslam'ın kabulünden önceki dönemlerde destanların dinî yönden meşrû olup olmadığı hususunda herhangi bir sorun yaşandığından söz edilemez. Çünkü Türklerin İslam'dan önceki dinlerinde böyle bir sorgulamayı gerektirecek ciddi bir meşruiyet mekanizması göze çarpmamaktadır. Kağanlar tarafından konulan veya kurultaylarca getirilen ya da toplum içinde kendiliğinden şekillenen kurallardan oluşan törelere (Pamir, 2009) gelince onlarda da destanlardaki mitolojik, kozmogonik (evrendoğumsal) veya kozmolojik unsurlardan hangilerinin iyi veya kötü, akla uygun veya akıldışı, kabul edilebilir veya edilemez oluşuna karar verilmesini sağlayacak yeterli miktarda kritere rastlamak mümkün değildir. Bir de o dönemlerde destan, hikâye, masal vb. edebî anlatıların dinî ve ahlâkî bakımdan şimdiki meşruiyet ölçütlerini karşılayacak biçimde şekillendirilmesini beklememek gerekir.

Ancak Türklerin İslam'ı milletçe kabul etmelerinden sonraki dönemlerde önceki dönemlerdeki gibi bir durum söz konusu olamaz. Çünkü İslam son derece kapsamlı bir din olup mensuplarına bir inanışın, düşüncenin, sözcüğün veya fiilin meşrû olup olmadığını belirlemeyle ilgili kıstasları sağlar. İslam dininin Türk halklarının düşünüş biçiminde, hayat tarzında, doğrulama ve yanlışlama anlayışında, meşrû ve gayrimeşrû takdirinde, kısacası zihniyetini oluşturan ve özelliklerini belirleyen öğelerde en etkili ve kapsamlı değişimi yaptığı bilinen bir gerçektir. İslam'ı kabul etmelerinden sonra destanların bazılarında meydana gelen önemli değişiklikler hem destanların kurgusunu ve üslubunu hem kahramanların, destekçilerinin ve karşıtlarının yapıp ettiklerini hem de onlara ait söz, tavır ve manevraları kısmen veya tamamen değiştirerek yeniden şekillendirmiştir (Sepetçioğlu, 2010: 9). Sirderya kaynaklı halk anlatılarında bir baksı (bakşı, şaman) olan Dede Korkut'un (Korkut Ata) İslam dönemi tarih kaynaklarında velî bir Müslüman olarak tanıtılması (Özdemir, 2003), İslam'dan önceye tarihlenen Dede Korkut Destanının besmele ile başlaması ve İslâmî değerlere dayalı anlatımın destanın tamamına hâkim olması (Ergin, 1969: 1 vd.) bunun tipik bir örneğini teşkil etmektedir. İslam'ın bu etkisi sebebiyle olmalı ki araştırmacılar Türk destanlarını biri İslam'dan önce, diğeri de İslam'dan sonra olmak üzere iki dönem halinde inceleme gereği hissetmektedirler (Sepetçioğlu, 1998: 99). İslam'ın milletçe kabulünden sonraki dönemlerde ortaya çıkan destanlar ise oluşturulmalarında bu dinin ilkeleri dikkate alındığından meşruiyet sorgulamasının dışındadır.

Ne var ki bütün destanlar Türklerin Müslümanlığı kabul etmelerinden sonra İslam'ın ilkeleri doğrultusunda oluşturulmuş değildir. Yaratılış, Alp Er Tunga, Şu, Bozkurt, Ergenekon ve Türeyiş destanları bu gruba girmektedir. Halk arasında söylenmeye devam eden bu destanlarda İslam ile bağdaşan bazı noktalar elbette bulunmaktadır. Mesela Turan ülkesinin Alp Er Tunga adlı bir Hakanının İranlılarla yaptığı savaşları ve gösterdiği kahramanlıkları anlatan destanın (Sepetçioğlu, 1998: 109-113) İslam'a aykırı düşen bir tarafı göze çarpmamaktadır. Yönetim merkezi Balasagun olan Türk Hakanı Şu'nun Makedonyalı İskender karşısındaki taktiğini ve bunun neticesinde onunla yaptığı barış anlaşmasını anlatan Şu Destanında (Sepetçioğlu, 1998: 114-118) da dinî meşruiyet bakımından herhangi bir sorun görünmemektedir. Göktürklerin düşmanlarıyla mücadelelerinden, galibiyetlerinden, yenilgilerinden, Ergenekon'a çekilişlerinden ve oradan çıkışlarından bahseden Ergenekon Destanında (Sepetçioğlu, 1998: 126-129) da dinî meşruiyet bakımından söylenebilecek ciddi bir olumsuzluk yoktur. Aynı şekilde Yaratılış Destanındaki anlatımlarda yerin ve göğün yaratılmış olduğunun belirtilmesi (Sepetçioğlu, 1998: 107) Kur'an ile uyum arz etmektedir (Bakara 2/29; En'am 6/101; Fussilet 41/9-11).

İslam döneminde yeni bir kalıba sokulmayan destanlarda ise dini bakımdan meşrû noktalar bulunduğu gibi özellikle Kur'an'daki dinî hükümler ve iman esasları bakımından önemli problemler de yer almaktadır. Mesela Yaratılış Destanının bir versiyonunda yerden ve gökten önce suyun, Tanrı Kara Han'ın (Kayra) ve insanın bulunduğu söylenmesi, insanın Kayra'yı varlığı yaratması için yönlendirdiğinin iddia edilmesi, yerin ve üzerindeki cansız varlıkların insanın ağzına aldığı toprağı üfürmesiyle oluştuğunun ifade edilmesi ve o noktadan sonra insanın günahkâr hale gelmesi sebebiyle Kayra tarafından Erlik adında bir varlığa dönüştürüldüğünün belirtilmesi (Sepetçioğlu, 1998: 13-21) Kur'an'da Allah'a mutlak yaratıcı olduğunu belirten sıfatıyla ve ilk insanın yaratılışı ile ilgili Âdem Kıssasıyla (Bakara 2/30-39; A'râf 7/11-25; İsrâ 17/61-65; Tâhâ 20/116-124) çelişmektedir. Ancak o noktadan sonra Kayra'nın insana yeryüzünde bir

mekân tahsis etmesi, orada yasak ağacın ve yılanın bulunması, insanlardan Ece'nin (Eje) Erlik'in telkiniyle kocası Doğanay'ı (Törünge) kandırarak yasak ağaçtan yemeleri, günahlı hale gelmeleri, Kayra'nın insanlarla iletişim sağlamak amacıyla Gök Oğul'u (Maytere) göndermesi, şeytani özelliklere sahip olan Erlik'i yenmesi için Ulu kişiyi görevlendirmesi gibi anlatımlar kabulü imkânsız unsurlar içerse de Âdem Kıssasındaki Allah, melek, insan, şeytan diyaloglarına ve Allah'ın insanlar için peygamber görevlendirmesine benzemesi cihetiyle dikkat çekmektedir (D. Kaya, 2019). Türklerin İslam'ı kabul etmelerinde böylesi benzerliklerin büyük etkisi olmuş olabilir. Ancak bu husus müstakil olarak ele alınmayı hak edecek kadar kapsamlı bir konudur.

Yaratılış Destanının diğer bir versiyonunda Tanrı Ülgen'in Ak Ana'dan emir almasının ve onun emriyle yaratmaya başlamasının (Sepetçioğlu, 1998: 106) Kur'ân'daki her şeyi yaratan, yaratırken ve diğer fiillerini işlerken ikincisi olmayan, dolayısıyla hiçbir yerden emir almayan Allah anlatımıyla (En'âm 6/102; Ra'd 13/16; Enbiyâ 21/22-23; Mü'min 40/62) bağdaşmayacağı açıktır. Bozkurt Destanında Bilge Kağan'ın "Tanrı'dan olma" şeklinde tanıtılması ve anası kurt olan bir delikanlının biri yaz, diğeri de kış Tanrısının kızı olan iki karısının bulunduğu belirtilmesi (Ögel, 2010, 1: 26-27; Sepetçioğlu, 1998: 123) –Tanrı kelimesinin Allah anlamında kullanıldığı varsayıldığında– Allah'a yakışsız vasıflar isnat etmesi ve totemist özellikler taşıması sebebiyle İslam dininin temelini teşkil eden Allah tasavvuruna tamamen zıt bir anlatımdır. Ancak bu destanda şekli yanlış bile olsa devlete ve hakana kutsallık atfedilerek dini bir meşrûiyet zemini oluşturulmaya çalışılması takdir edilmesi gereken bir tavidir. Devlet ve devlet başkanı için dini bir meşrûiyet zemininin aranması Müslümanların geleneğinde de var olan bir konudur. Hatta İslam alimleri adil ve meşrû bir devlet yönetiminin hangi ilkelere uyması gerektiğiyle ilgili çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir (Mâverîdî, 1976: 5 vd.).

Kurtla evlenme senaryosu Türeyiş Destanında da geçmektedir. Orada yer aldığı şekliyle Büyük Hun Hakanlarından birinin iki kızının ancak ilahlarla evlenebileceğine inanması, vatandaşlarının aynı düşüncüyü paylaşması, sonra Hakanın inandığı Tanrı'nın bir bozkurt suretinde gelerek onun kızlarıyla evlenmesi, bu evliliklerden birçok çocuğun doğması (Sepetçioğlu, 1998: 130) –şayet Tanrı kelimesiyle Allah kastediliyorsa– yine totemist ve yakışsız unsurlar içerdiğinden Kur'ân'ın hemen her yerinde önemle vurgulanan Allah öğretisi ile açıkça çelişmektedir. Kurtla evlenerek çocuk sahibi olma ve nesli devam ettirme meselesine gelince, böyle bir şeyin Kur'ân'ın evliliği düzenleyen ve yalnızca bir erkek insanla bir dişi insanın evlenmesini emreden âyetlerine (Nisâ 4/3-4, 23-25; Mâide 5/5; Nûr 22/32; Ahzâb 33/37) de aykırı olduğu izahtan varestedir. Ancak bu tür ifadelerin destanlarda yer alması simgesel anlamlar taşıyor olabilir ki bu hususa birazdan temas edilecektir.

Yaratılış ve türeyiş destanlarındaki anlatılar, tarihî dönemlerin destanların konusu, üslubu, değer yargıları, dolayısıyla da meşrûiyeti üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bazı destanların yalnızca İslam'dan önceki veya sonraki versiyonları mevcutken, bazıları ise her iki versiyona birden sahiptir. Bu noktada İslam'ın kabulünden sonra Yaratılış, Türeyiş anlatıları gibi yaratılıştan bahseden destanlara gerek kalmadığı, daha doğrusu Kur'ân'da ilk insanın yaratılışı ile ilgili olarak yer alan Âdem Kıssasının onların yerini aldığı düşünülebilir. Keza Kur'ân'ın helâlleri ve haramları veya iman esasları ile açıkça çelişmesi itibarıyla tevili mümkün olmayan destanların tarihin sayfalarına terk edildiği, tevili mümkün olanların ise dönüştürülerek halk içerisinde yaşatıldığı söylenebilir. Dönüştürülmesi sebebiyle çift versiyona sahip olan bu destanların sadece İslam öncesine ait olanının değil her iki şeklinin de dinî meşrûiyet meselesi bakımından değerlendirilmesi isabetli olur. Oğuz Kağan Destanı iki versiyona sahip destanların en meşhuru olarak görünmektedir. İslam öncesi dönemde oluşan Dede Korkut Destanı Türklerin İslam'ın kabulünden sonra yazıya geçirildiği için ağırlıklı olarak İslam'a ait öğeleri barındırsa da yer yer Şamanist inanç izleri de taşımaktadır (Özdemir, 2003). Manas Destanı ise İslamiyet sonrası bir destan olmasına rağmen içerisinde Şamanizm inanç sistemine dair birçok unsur barındırması (Fidan, 2019: 1) sebebiyle kültürel olarak İslam öncesi dönemle ilişkilidir. Ne var ki dünyanın en büyük destanı olma niteliğini haiz olan (Yıldız, 1995: 19) bu destanı burada ayrıntılı bir biçimde değerlendirmek araştırmamızın sınırlarını çok aşmaktadır. Bu destanlarda eski Türk inançlarının Şamanizm olarak isimlendirilmesi meselesi ise araştırmamızda ayrıca ele alınacaktır.

Dede Korkut Destanını teşkil eden hikâyeler silsilesinde genel olarak İslam'la ve Kur'ân'la uyumlu bir anlatım hâkimdir. Bu hikâyelerde Allah anlatımı genel olarak muhteşemdir, cihat ve gazâ sahneleri heyecan verici nitelikte olup cihat âyetleriyle (Bakara 2/216; Mâide 5/33; Enfâl 8/39; Tevbe 9/73) uyumlu görünmektedir. Ancak hikâyelerin yer yer eski göçebe inanışları ile eski şaman devri âdet ve hatıraları içeren, şarap içildiği ve hükümdarlar tarafından şarap meclisleri düzenlendiği anlatılan bölümleri (Banarlı, 1983, 1: 410) İslam'ın iman esasları (Bakara 2/285) ve Kur'ân'daki şarap yasağı (Mâide 5/90-91)) ile zıt

düşmektedir. Oğuz Kağan Destanının İslam'dan sonraki versiyonunda ise Türklerin atasının Hz. Nuh'un oğlu Yafes'in Türk adındaki oğluna bağlayan, Oğuz'un kutlu doğumunu, Müslüman olarak doğmasını, anası Müslüman oluncaya kadar sütünü emmemesini, sıra dışı bir biçimde büyüüp gürbüzleşmesini, tebliğ ettiği Müslümanlığı kabul eden amcakızıyla evlenmesini, ülkenin hakanı olan putperest babası Kara Han'a karşı mücadele etmesini, ona galip gelmesini, Hakan olmasını, ülkeler fethetmesini, ülkesindeki insanların İslam'ı kabul etmelerini sağlamak için büyük gayretler göstermesini ve Tanrı'ya şükür için çok fazla hayır işlemlerini anlatan bu destan (Sepetçioğlu, 1998: 118-122) Kur'an'ın öğretileri ve İslam'ın ilkeleri ile uzlaşmayacak herhangi bir unsur barındırmamaktadır. Aksine bu destan Oğuz'un Türklerle İslam'ı son derece heyecan verici, duygulu ve sevdirci, bir o kadar da bilgece bir üslupla kabul ettirme çabasını konu edinmesi bakımından oldukça kıymetli görülmeli, İslam'ı kitlelere ulaştırmada temel bir metin, ikna edici bir üslup ve esas alınması gereken bir metot olarak değerlendirilmelidir.

Türk destanlarının meşrûiyeti meselesiyle ilgili olarak bu noktaya kadar yaptığımız değerlendirmeler genel bir fikir verecek durumdadır. Fakat mesele tamamen bunlardan ibaret değildir. Özellikle bu destanlara kurt motifi üzerinden yöneltilen eleştirilerin de burada değerlendirilmesi gerekir. Fakat hassaslığına ve önemine binaen meseleyi ayrıntılı bir biçimde inceleme arzumuzun sözü uzatacak olması bu konuyu ayrı bir başlık altında ele almamızı zaruri kılmaktadır.

Türk Destanlarına Yöneltilen Bazı Eleştiriler

Modern zamanlarda Türk destanlarına, özellikle de İslam'ın kabulünden önceye ait olanlara bazı çevrelerce şiddetli eleştiriler yöneltilmiş, müşahade edilmektedir ve bu eleştiriler hâlâ devam etmektedir. Gerçi bugüne kadar bu eleştirileri dile getiren ilmi bir yazı yayımlanmış değildir, ama sözlü olarak yapılan bu eleştirilerle çeşitli sohbet mahfillerinde karşılaşmak her zaman mümkündür. Daha çok kulaktan dolma kasıtlı bilgiler esas alınarak yapıldığı görülen bu eleştiriler özellikle Bozkurt ve Ergenekon destanlarında sıklıkla geçen börü (kurt) ve gökbörü (bozkurt) motifleri üzerinde yoğunlaşmakta ve dinî meşrûiyet kapsamında yürütüldüğü için son derece etkili olmaktadır. Bu eleştirilere göre sadece Türkler değil hiçbir insan kurttan doğmuş ve kurdu emerek büyümüş olamayacağı gibi, herhangi bir kurdun insana hamile kalması, ona analık yapması, onunla konuşması, ona sahip çıkması ve yol göstermesi de söz konusu değildir. Bu yüzden bazı destanlarda geçen kurt anlatıları akıldışıdır ve birer saçmalıktan ibarettir. İslam öncesi destanlarının çoğunda kurt motifinin çok önemli bir unsur olarak kullanıldığı elbette doğrudur. Fakat bu motifin gerçekte neyi temsil ettiği ve sembolik anlamının ne olduğu tartışmalı bir konudur.

Her şeyden önce belirtmeliyiz ki Türk destanlarında geyik, at, kuş, köpek ve boğa gibi pek çok hayvan motifi geçmekte olup kurt bunlardan sadece birisidir, belki de en önemlisidir (Fidan, 2019: 45 vd.). Ayrıca hayvan motifi kullanmak sadece Türk destanlarına özgü olmayıp farklı milletlere ait pek çok mitolojide ve destanda görülen bir durumdur (Armutak, 2002). Efsanelerin ve destanların vazgeçilmezi olan bu mitolojik unsurlar lafzî ve zâhirî bir yol izlenerek anlaşılması durumunda anlatı metinlerinde yer alan her türlü tasvire sanki gerçekmiş gibi inanmak icap eder ki bunu ancak onları çözümleme ve yorumlama yöntemlerinden habersiz olan kişiler yapar. Oysa normalin dışında olduğu her haliyle belli olan bu efsanevi varlıkların muhtevasını kavrayabilmek için destan ve mit gibi söylencelerin çözümlemesiyle ilgili bilimsel görüşlerden yararlanılabilir.

Donna Rosenberg'in (ö. 2016) verdiği bilgilere göre ilk defa ortaya çıkan akademik görüş söylencelerdeki unsurların dış çevrenin birer sembolü olduğu şeklindedir. Mesela kahramanlar güneşin, canavarlar güneşin düşmanlarının, gece ile gündüz kötülükle iyiliğin sembolüdür. Psikolog Freud (ö. 1939) ve takipçileri söylenceleri insanın bilinçaltındaki istek, korku ve güdülerin bir ifadesi olarak görmektedirler. Jung'un (ö. 1961) başını çektiği bir grup bilim insanı Freud'un görüşünü daha ileriye götürerek onların insanlığın evrensel ve ortaklaşa bilinçaltının ifadesi olduğunu savunmaktadır. Dinler tarihçisi M. Eliade (ö. 1986) onların ciddi dinsel deneyimlerden ortaya çıktığını ve dinlerin temelini oluşturduğunu iddia etmektedir. Antropolog P. Radin (ö. 1959) onları dinî ve siyasal liderlerin işbirliği yaparak halkın ekonomik çaresizliğini ve mutsuzluğunu istismar etmesi olarak anlamaktadır. Yine onun gibi bir antropolog olan C. Lévi-Strauss (ö. 2009) ise bütün insanların düşünce yapılarının aynı olduğunu, söylencelerin özdeş düşünceler ürettiğini ve ortak bir yapı gösterdiğini, yaşam ve ölüm gibi birbirine karşıt güçler arasındaki çekişmeleri ortaya koyduğunu, dolayısıyla bir söylencenin anlamını keşfetmek için onun simgesel anlamından ya da metin içeriğinden çok altındaki yapıya odaklanmak gerektiğini ileri sürmektedir (Rosenberg, 2003: 25-26).

Söylencelerin kökenleri ve anlaşılma yöntemleri hakkında zikrettiğimiz görüşlerin eleştirilebilecek yönleri elbette mevcuttur. Ancak makalemizin onları tartışmak gibi bir amacı bulunmamaktadır. Bununla

birlikte destanları anlamada onların bize birtakım ipuçları sağlayabileceğini de görmezden gelemeyiz. Bu görüşlerden çoğunun, söylencelerin ancak kökenleri ve ortaya çıkış sebepleri belirlendikten sonra anlaşılabilirliği esasına dayanması önemlidir. Keza klasik görüşün söylencelerdeki unsurları dış çevrenin birer sembolü olarak görmesi sembolik anlamlara yönelmeyi gerekli kılmaktadır. Sembolik anlamları belirlemeye kelimelerin dildeki anlamlarının da katkı sağlayacağına şüphe yoktur. Türk destanlarının yarıdan fazlasında kullanılan kurt motifini (Kolot, 2021: 233) çözümlerken bu teknikler onun destanlarda niçin yer aldığını ve neyi temsil ettiğini belirlemede ciddi bir temel oluşturacaktır. Ortaya çıkan tablonun ne kadarının meşrû olduğu veya olmadığı meselesinde asıl kriter ise araştırmamızın Giriş kısmında bahsi geçen dinî yöntemlerdir.

Dikkatten kaçırmamak gerekir ki kurt motifi birçok milletin mitolojisinde yer alan en önemli unsurlardan biridir. Yaratılış ve türeyiş konu alan mitolojiler başta olmak üzere Türk destanlarında kurt unsuru sıklıkla rastlanılan önemli bir motiftir. Bunun bozkır şartları, yaşamı ve kültürüyle irtibatlandırılması mümkündür. Bu destanlarda kurt börteçine ya da börü gibi farklı adlarla ve boz veya gök yeleli gibi niteliklerle yer alır (Fidan, 2019: 45). Çünkü kurt Türkçede esas itibarıyla “solucan türünden olan hayvanlara” karşılık gelecek şekilde kullanılan bir kelimedir. Börüyü kurt diye adlandırmak Oğuzlara özgü bir durumdur (Kaşgarlı Mahmûd, 1985, 1: 342). Onların kurt kelimesini bu anlamda kullanmaları kurdun dağdaki yaban hayatına ve tabiatın canlılığına yaptığı katkısı solucanın toprak altının canlılığına yaptığı katkıya benzetmelerinden kaynaklanmış olabilir. Bu da kurdun Yaratılış ve Türeyiş destanlarının türeme ve üreme kısımlarında niçin baskın bir motif olduğunu açıklar. Ayrıca solucan yer altında sayısız yollar açar. Kurt da dağlık arazide, ormanda ve bozkırda yaşamına en elverişli yerleri ve en uygun geçiş noktalarını bilir, ona göre hâkimiyet alanı belirler, alternatifli yollar oluşturur, bunları hafızasına alır ve faaliyetlerinde bu yolları kullanır. Ayrıca kurt sürüsünü oluşturan bireyler birbirine son derece sadakatlidir, hepsi de içlerinden lider (alfa) çifte bağlıdır ve onların yönlendirmeleriyle hareket eder (“Kurt”, 2023; Kütükçü, 2020; Yılmaz, 2019). Destan yorumcuları tarafından kurdun yol gösterici, koruyucu ve lider olarak anlaşılması, yeni bir kavmin ortaya çıkmasında ve yeni yerler keşfedilmesinde destanlarda kurt motifinin yer alması (Fidan, 2019: 48-49) kelimenin dildeki bu anlamına ve kurdun bu özelliklerine istinaden olsa gerektir.

Yol gösterici bir figür olarak kurt motifi Türklerin yurt ve din arayışlarında da özel bir yere sahiptir. Başkurtların yurt buluşuna dair bir anlatı bunun açık bir örneğidir. Anlatıda eski zamanlarda uzak doğu tarafında yüksek karlı dağlarda Başkurtların reisinin ava giderken önünde bir kurt ortaya çıktığı, reisin bu kurdu takip ederek cennet gibi ormanları ve nehirleri olan azametli dağlara ulaştığı, sonra kılavuzluk yapan kurdun birden kaybolduğu, bunun üzerine reisin onun Tanrı tarafından kavmine tayin edilmiş olduğunu anladığı, sonra geri gelerek kavmini yanına alıp Ural Dağlarına getirdiği, bu sebeple onlara kurdun baş olup getirdiği kavim anlamında Başkurt denildiği işlenmektedir. İslamiyet’in kabulünden sonra Türkler arasında kurt motifi eski önemini kaybederek daha çok geyik ve güvercin figürü ön plana çıksa da bazı anlatılarda kurdun yine yol gösterici olarak yer alması dikkate şayandır. Din değiştirme gibi son derece önemli bir olay için bile kurt motifinin kullanılması Türkler arasında onun hâlâ önemini koruduğunu göstermektedir. Nitekim bir anlatıda Hz. Peygamber’in sahâbîlerinden üç kişiyi Ural Dağlarına, o bölgede yaşayan halka İslamiyet’i öğretmek için gönderdiği, bu sahâbîlere o dağa varıncaya kadar bir bozkurdun (gök börü) yol gösterdiği, bu sebeple de oralarda yaşayan halka İslamiyet’i kabul ettikten sonra Başkurt adı verildiği zikredilmektedir (Fidan, 2019: 48-49).

Aynı efsanenin iki ayrı versiyonu gibi görünen Başkurt anlatısı Türk kavimlerinin yurt arayışlarında kurdun dağlarda ve ormanlarda en güzel yerleri tespit etme özelliklerinden yararlandıklarını, İslam’ı kendilerine tebliğ etmek üzere gelen kişilerin bile onun bu özelliğinden faydalandıklarına inandıklarını, bu vb. sebeplerle onu kutsal kabul ettiklerini gösteren iyi bir örnektir. Bu noktadan hareketle Türkler arasında kurtların rehberliğinin bir insanın diğer bir insana rehberlik etmesi şeklinde algılanmadığı, bunun yerine kendilerinin veya izlerinin dağlarda takip edilerek göçebe toplulukların yerleşimleri için en uygun yerlerin belirlenmesinin hedeflendiği, bunun da destanlarda abartılı bir biçimde konu edildiği anlaşılmaktadır. Türk Kurtuluş Savaşı’nın (1922) son çarpışmaları esnasında bir kurdun bir ordu komutanına yol gösterici olarak hizmet ettiğini içeren bir anlatı da (Boratav, 2012: 73) aynı abartı düşüncesinin bir ürünü olsa gerektir. Bazen tamamen gerçekdışı kimliklerle karşımıza çıkabilen çeşitli hayvan motifleriyle ilgili olarak üretilen ve birbirinden oldukça farklı şekillerde tezahür eden abartılar da (Çoruhlu, 2002: 131 vd.) aynı düşüncenin bir yansımasıdır. Böylesi abartıların bir kısmı gerçeklere dayanabilir. Sözgelimi komutan dağlarda kurtların izlerini sürerek ordusunu en uygun yollardan geçirmiş olabilir. Fakat genel itibarıyla bu tür anlatımları lafzî ve zâhiri anlamları üzerinden okumamak, aksine halk kültür ve edebiyatının bir parçası olarak görmek, bu

üslupla neyin amaçlandığına ve hangi mesajların verilmek istendiğine yoğunlaşmak çok daha bilgece bir tavidir. Zira meseleye bu bakış açısıyla bakıldığında hem dini bakımdan meşrûyet sorunu ortadan kalkacak hem de halkla karşı karşıya gelmemenin ve toplumla zıtlaşmamanın yolu açılacaktır.

Öte yandan kurt kadim Türk mitolojisinde kendisine hayvan-ata özeliği yüklenmiş bir figür olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kurt ana, kurt bakıcı vb. şekillerde farklılık gösterse de Göktürk, Kırgız ve Tölesler'e ait efsanelerde Türk soyunun bir kurttan türediği anlatılmaktadır. Moğol Mitolojisinde ise ona bu özelliğin göksel varlık tanımlamasıyla birlikte yer verildiği görülmektedir (Fidan, 2019: 45, 48). Yukarıda da örneklerini zikrettiğimiz kurt ata figüründeki kurt kelimesi gerçek anlamıyla kullanılmışsa kurt-ata ifadesi dinî meşrûyet bakımından ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Şahit olduğumuz kadarıyla bu destanlara eleştiriler de bu noktadan itibaren yoğunlaşmaya başlamaktadır. İlk bakışta isabetli görünen bu eleştiriler destan çözümleme teknikleri açısından bakıldığında literal kalması itibarıyla yersiz, yüzeysel ve isabetsiz görülmektedir. Çünkü kurdun insan doğurmayacağı, onu emzirmeyeceği ve büyütmeceği herkesçe malumdur. Destanları bizzat oluşturan eski Türkler de tabiat kanunlarına, tıbbî ve biyolojik ilkelere tamamen ters olması itibarıyla bunun imkânsız olduğunu mutlaka bilir. Bu durum da destanlardaki kullanımın mecaz olduğunu gösterir.

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere destanlarda neredeyse hiçbir motif gerçek anlamıyla kullanılmaz, destan üslubunda motifler üzerinden birtakım mesajlar verilir, onların sahip olduğu birtakım özelliklerin halka örnek gösterilmesi hedeflenir, gerçekdışı esrarengiz metaforlarla halkın duyguları canlı tutulur. Eleştiri konusu yapılan destanlarda da yapılmak istenen şey, kurt veya bozkurt metaforu üzerinden her bir Türk toplumunun sahip olması gereken hayat ve savaş gücünü, çevikliğini, dayanıklılığını, gruplar halinde organize olabilmek kabiliyetini, birbirinin yerini alabilecek bir alfa çifti liderliğinde hareket edebilme yeteneğini, özgürlük ruhunu, esaret altına girmeme istidadını, topluluk üyeleri arasındaki güçlü sevgi, sadakat, güven, iletişim ve işbirliği anlayışını, tehlikeleri sezişini ve tedbirliliğini, sürekli teyakkuzda bulunma halini, planlı ve taktiksel hareket etme seciyesini, kurallara, otoriteye ve hiyerarşiye uyma ve düzeni bozmama bilincini ve teşkilatçılık karakterini vb. özelliklerini vurgulamaktan ibarettir. Nitekim kurt sürüsünün hiyerarşisinde de aynı özellikler bulunmaktadır (Mazis, 2008). Hatta bu hiyerarşiye uymayan kurtların (omega) sürünün diğer üyeleri tarafından cezalandırıldığı ve itaat altına alınmaya çalışıldığı haberlere konu olmaktadır (*Alfa ve beta kurtların omega kurda saldırısı*, 2018).

Buraya kadar vurgulananlara ek olarak kurtların dikkate alınabilecek birçok özelliği daha vardır. Köpekğillerin diğer türlerine nispetle doğalarının daha sosyal olmaları, oldukça gelişmiş kendilerini ifade etme davranışlarına sahip bulunmaları, genellikle bir sürüye bağlı olarak yaşamaları, büyük avlarla başa çıkabilmek için fiziksel uyarlanmalar göstermeleri, sürü ile avlanma için en çok özelleşmiş tür olmaları, sınırları belli bir hiyerarşi içinde hareket etmeleri, alfalık rekabeti gibi durumlar dışında otoriteyi sarsmamaları, ensest ilişkiye kesinlikle girmemeleri ("Kurt", 2023), çok gelişmiş hafızaları sayesinde bulundukları bölgedeki tüm yolları bilebilmeleri, kendi üzerlerinde diğer kurtların sürekli baskı kurmasına izin vermemeleri, belli bir yerde durmaktan hoşlanmamaları, zor şartlara karşı dayanıklı olmaları, her gün kilometrelerce yol kat edebilmeleri (Yılmaz, 2019) bunlardan bazılarıdır. Ayrıca bozkurt güçlü fiziki yapısı, azim ve cesareti, keskin görüşü, korku, sakinlik, öfke, teslimiyet, baskınlık gibi birçok ruh halini ifade edebilecek, duygu ve isteklerini gösterebilecek derecede gelişmiş beden dili vs. özellikleri sebebiyle birçok medeniyete ve kültüre simge olmuş, korku ve saygı kaynağı haline gelmiş, yeryüzündeki en ikonik canlılardan biri kabul edilmiştir (Kütükçü, 2020). Destanlarda kurda simgesel anlamlar yüklenerek yerine göre bu özelliklerden biri, birkaçı veya tamamı kastedilmiş olabilir.

Bozkır şartlarında ve göçebe yaşamında sadece kurt değil bütün hayvanlar önemli bir yer tutar. Bozkır yaşam tarzını benimseyen ve uzun süre göçebe olarak hayat süren Türklerin kültür havzasına ve düşünce dünyasına hayvanların dâhil olması tabii bir durumdur. Kültürün önemli taşıyıcılarından olan destanların İslam öncesi döneme ait olanlarında yaygın birer figür olarak kullanılan bu hayvanlar Türklerin Müslüman olmalarından sonra yok olmamış, milletin hafızasına ve bilinçaltına yerleşmesi hasebiyle İslam anlayışında ve onun tezahürlerinde izlerini sürdürmüş, yeni dönemde şekillenen kültürün yansımalarında yerini almıştır. Türklerin zoomorfik dünya tasarımında ve efsanelerinde yol gösterici ve yardımcı olarak yer alan hayvan motifleri İslam tasavvuf literatüründe bazı dervişlerin adlarında varlığını devam ettirmiştir. Mutasavvıfların Aslan Baba, Kurt Baba, Barak Baba, Koyun Baba, Geyikli Baba gibi adlarında [lakaplarında] geçen hayvan isimleri hayvan sembolizminin örneklerini teşkil etmektedir (Harmancı, 2022). Yapılması gereken şey, destanlardaki ve diğer anlatılardaki bu kültürel renkleri yok etmek değil hayvan metaforlarıyla nelerin kastedildiğini, onların arkasına insan ve toplum hayatına dair hangi gerçeklerin gizlendiğini ve onlarla hangi mesajların verildiğini anlayabilmektir.

Şu halde Türk destanlarında bahsi geçen hayvanların birer gerçeklik değil de bazı gerçeklikleri sembolize eden birer metafor olduğunu, dolayısıyla onlara simgesel anlamlar yüklemek gerektiğini kabul etmek en sağlıklı yoldur. Ayrıca bu bakış açısı hayvan motifleriyle de sınırlı kalmamalıdır. Zira destanlarda hayvanlar haricinde ışık, mağara, ağaç, rüya gibi olgular da motif olarak kullanılmakta, muhatabın zihninde bunlar üzerinden çeşitli mesaj ve anlam çağrışımları yapılmaktadır. Bunları saçma bulmak veya İslam dini zaviyesinden reddetmek doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü hemen her toplumun halk hikâyelerinde bu türden renkli, canlı, hareketli ve zevkli anlatımlara rastlamak her zaman mümkündür. Benzer hikâyeler, hatta çok daha ileri boyutta anlatımlar dinî edebiyatta da mevcuttur. Hikâye-i Güvercin, Hikâye-i Geyik, Destan-ı Ejderha, Hikâye-i Deve, Hikâye-i İslam-ı Yahûdî, Destan-ı İsmail ve Destan-ı Kesikbaş gibi kısa dinî hikâyeler bunların en yaygın olanlarıdır (Kardaş, 2017). İsimlerinden de anlaşılacağı gibi hepsi de bu tür sembolik anlatımlar bakımından çok zengin olan bu hikâye ve destanlarda gerçekdışı metaforların dinî duygu ve heyecanı canlı tutma, Hz. Ali gibi bazı dinî figürleri kahramanlaştırma, Müslümanlara moral verme, sezgi ve sağduyu bahşetme, birlik ve beraberlik şuuru lütfetme, cesaret ve kahramanlık duygusu aşılama, başarı ve yenilmezlik bilinci kazandırma, dinî bilgiler verme ve dinleyicileri coşturma gibi önemli amaçları gerçekleştirmede birer araç olarak kullanıldığı, bunların da gayrimeşrû veya haram olan fiillere teşvik edici unsurlar taşımadan yapıldığı açıktır.

Anlaşılmaktadır ki zikredilen amaçları gerçekleştirdiği, gayrimeşrû bir şeyi meşrû veya haramı helâl göstermediği veya kötülükleri özendirmediği sürece çeşitli varlıkları kişiselleştirip konuşurma (intâk) ve abartma (mübâlağa) gibi dilsel teknikleri kullanmak ve bunlar vasıtasıyla öyküler oluşturmak İslam tarihinde yalan kapsamında görülmemiş, sorun edilmemiştir. Bu tür dil tekniklerinin ve öykülerin meşrû görülmesine Kur'ân'da yer alan bazı âyetler kaynaklık etmiş olabilir. Hz. İbrâhîm'in hasta olmamasına rağmen kavminin etkinliğine katılmamak ve şehirde kalmak için "Hastayım." demesi (Sâffât, 37/89), bu esnada kavmi gittikten sonra putlara bir oyun çevireceğini içinden geçirmesi, sonra da putları kendisi kırdığı halde şehre dönen kavmi konuyu araştırmaya başlayınca bunu büyük putun yaptığını söylemesi (Enbiyâ 21/57-63), Eyyûb Peygamber'in hastayken kendisine karşı bir hata yapan eşine yüz sopa vuracağına yemin etmesine rağmen sağlığına kavuşunca bir demet otları vurma (Sâd 38/44) Müslümanların bu konudaki müsamahalarına kaynaklık eden örneklerden addedilebilir. Kur'ân kıssalarından ilham alınarak üretilen Hikâye-i Güvercin, Hikâye-i Geyik, Destan-ı Ejderha ve Destan-ı Kesikbaş gibi dinî hikâye ve destanlarda yer alan abartılı üslubun boyutları da bu müsamahanın dinî edebiyata yansıyan biçimlerine şahitlik etmektedir.

Destanlardaki intâk ve mübâlağa tekniklerinin meşruiyetine kaynaklık eden örneklerin Kur'ân kıssaları içerisinde yer alması kıssalara kısaca değinme lüzumunu ortaya çıkarmaktadır. Kıssalar hakkında verilecek bilgiler bir yandan destanlardaki intâk ve mübâlağa tekniklerinin meşruiyeti meselesine ışık tutarken diğer yandan da yine bu destanlarda geçen tip ve motiflerin içerdiği sembolik anlamların meşrûiyetini belirlemede kılavuzluk yapacaktır. Zira nasıl ki insanlara millî duygular vermede destanlar önemli bir rol oynuyorsa dinî duygular yüklemeye de kıssalar önemli bir işlev icra eder. Kıssa (veya kasas) kelimesi lügatte fiil olarak bir şeyin izni takip ederek arkasına düşmek, takibe şayan bir haberi nakletmek veya hikâye etmek, isim olarak ise anlatılan haber veya hikâye anlamına gelir. Dolayısıyla kıssa tabiri takip edilmeye uygun olan ve yazıya geçirilebilir özelliği taşıyan hikâye mânâsındadır. Ayrıca Şehnâmeler gibi kaleme alınan ve dillerde dolaşan hikâyelere de kıssa adı verilir ki bu kullanım Farsçadaki destan ve efsane kelimeleriyle özdeşleşir. Ancak destan tabiri yaygınlaşıp şöhret bulan, efsane tabiri de inanılamayacak kadar tuhaf yönleri bulunan hikâyeleri belirtmek için kullanılırken, kıssa tabiri ibret veren hikâyeleri tanımlamak için kullanılır (Yazır, 1979, 4: 2846).

XX. yüzyılın önemli müfessirlerinden M. Hamdi Yazır'a (ö. 1942) ait olan bu değerlendirme esasen kıssanın destandan farkını ortaya koysa da benzer olan yönlerine de işaret etmektedir. Kur'ân kıssaları vahiy ürünüdür ve gerçek veya gerçekleşmesi mümkün olan temsîlî olayları konu edinmektedir. Onların içeriklerinde yer alan olağanüstü ve olağandışı olaylar bizzat Allah tarafından yaratılan ve onun kontrolünde olan mucizelerdir. Diğer bir anlatımla insan kapasitesini aşan olağanüstü olaylar kıssalarda Allah'ın kudretinin birer tezahürü olarak yer almakta, insan yalnızca bu tezahürün bir aracısı konumunda kalmaktadır. Oysa destan ve efsanelerde bu olaylar bazen gerçek bir olayın iyice abartılmış şeklini yansıtırken bazen de asılsız kurgulardan ibaret olabilmekte, bunların insan kapasitesini aşanları bile neredeyse tamamen kahramana mal edilmektedir. Keza destan ve efsanelerde son derece abartılı tasvirlerle gerçeklikten hayli uzaklaştırılan veya tamamen hayâlî olan tipler ve motifler hâkim iken, kıssalarda gerçek varlıklar hâkimdir. Mesela kıssalarda geçen melek, cin, şeytan, cennet ve cehennem gibi soyut varlıklar vahiyle bildirilmesi itibarıyla Âdem, Nûh, Mûsâ, İsâ ve Lokman gibi şahıslarla Mekke, Medine (Yesrib) ve

Mısır gibi yerler de ontolojik birer varlığa sahip olmaları itibarıyla gerçektir. Kıssalarda yer alan Ay, Güneş ve yıldız gibi gökcisimlerinin gerçekliği hakkında da herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Kıssalarda bu gerçek veya temsili unsurların yanı sıra rüya gibi yalnızca psikolojik deneyimlerden ibaret olan unsurlar da yer alabilmektedir.

Hangi türden olursa olsun kıssalardaki varlıkların ve olayların anlam yelpazesi oldukça geniştir. Bu varlıklar ve olaylar çoğu kere gerçek anlamlarına ek olarak veya onlardan tamamen bağımsız bir şekilde simgesel anlamlar da taşır. Bazı kıssalarda bu simgesel anlamlar çok daha belirgindir. Mesela Hz. Yûsuf'un rüyasında on bir yıldız ile Güneş'in ve Ay'ın kendisine secde ettiğini görmesi (Yûsuf 12/4) Kur'an'da yer alan metaforlardan olup müfessirler arasındaki en yaygın görüşe göre bu gökcisimlerinden yıldızlar onun kardeşlerini, Güneş ve Ay da babasını ve anasını temsil etmektedir (Mâverdi, 1992, 3: 6; Râzî, 1981, 18: 88). Keza ellerin bağlı veya boyna bağlı olması (Mâide 5/64; İsrâ 17/29) deyimini cimrilikten (Mâtürîdî, 2004, 2: 52), ellerini ağzına götürmek (İbrâhîm 14/9) deyimini ise öfkeden kinayedir (Mâtürîdî, 2004, 2: 10). Tefsir ilminin klasik tabirleriyle böylesi anlatımlar mecaz türlerinden sayılmakta ve tevil edilerek anlaşılması gerektiği belirtilmektedir (Zerkeşî, 1984, 2: 256-258).

Dini kaynaklarda önemli bir yer tutan bu bilgiler Kur'an'da, özellikle Kur'an kıssalarında sembolik ifadelerin bulunduğunu, bunların Belâgat ilminin Tefsir teknikleri içerisinde de yer alan kaidelerinden yararlanılarak çözümlendiğini ve temsil ettikleri anlamlara ulaşmaya çalışıldığını göstermektedir. Nasıl ki bu ifadelerde gerçek anlamlar aranmayıp kastedilen anlamlar üzerinde yoğunlaşmak gerekiyorsa aynı şekilde destanlardaki tiplerle motiflerde de mümkün olduğunca sembolik anlamlara yönelmek gerekmektedir. Bu noktada içeriklerindeki benzerlikler nedeniyle Kur'an kıssaları ile destanlar arasında anlama ve yorumlama teknikleri bakımından irtibat kurulabilir. Diğer bir anlatımla içeriklerinde yer alan bazı konuların, olayların, kişilerin ve nesnelerin simge olarak kullanılması ve asıl anlamların bunların arkalarına gizlenmesi bu iki anlatım türü arasında yöntemsel bir benzerlik kurulmasına imkân sağlamaktadır. Bu benzerliğe dayalı değerlendirme ve sembolik anlamlar üretme en bariz şekilde de kıssaların en güzeli olan Yûsuf Kıssasında görülebilir (Gül, 2023).

Kıssalarla ilgili olarak yaptığımız bu tespitten hareketle Kur'an'ı kendine rehber edinen bir mü'minin destanlarda sembolik olduğu belli olan anlatımları lügavî, lafzî ve zâhirî anlamlarıyla yargılamaması, bunun yerine o anlatımların arkasına gizlenmiş olan anlamlar üzerinde yoğunlaşması gerektiği açıklıkla söylenebilir. Türk destanlarında önemli bir yer tutan kurt motifi hakkında da aynı yol izlenebilir ve yukarıda yaptığımız sembolik yorumlara yenileri eklenebilir. Mesela Göktürklerin Linlilere mağlup olduğu için bütün bireyleri öldürülen atalarından sağ kalmış olan tek erkek çocuğu emziren, sonra da ondan hamile kalan ve neslin yeniden çoğalmasını sağlayan kurt motifiyle (Ögel, 2010, 1: 20-21) tek ferdi kalsa da Türk milletinin yok edilemeyeceği, son kişi olarak kalan bir çocuğun bile neslin devamını sağlayacağı ve milleti yok olmaktan kurtaracağı anlatılmış da olabilir. Nitekim bu kurdun kutsal ruhlarla irtibatı bulunan Asena (Aşina) adlı bir Türk kadını veya ailesi olduğunu gösteren bilgiler (Ögel, 2010, 1: 27-28) bunu doğrulamaktadır.

Bozkurt Destanının devamı sayılan veya onun bittiği noktada başlayan Ergenekon Destanında da o kurdun Ergenekon'a gizlenmesi, orada doğum yapması, erkek çocuklarını dışarıdan kızlarla evlendirmesi, böylece milletin orada yeniden çoğalmasını sağlaması (Ögel, 2010, 1: 21) bu kurt figürünün bir kadın veya aile olduğu ihtimalini daha da güçlendirmektedir. Bu da kadının eski zamanlardan beri Türk halkları içerisindeki gücünü, milleti hem maddesel hem de kültürel olarak yok olmaktan kurtaran ve neslin devamını sağlayan rolünü göstermektedir. Ayrıca kanaatimizce bu kurt motifini çok da büyütmemek ve tartışma malzemesi haline getirmemek gerekir. Çünkü hem Bozkurt ve Ergenekon destanları bütün Türk boylarını değil yalnızca Göktürklerin atalarını anlatmaktadır hem de Ergenekon Destanının bir varyantında kurt motifi hiç geçmemektedir. Kurt motifinden rahatsız olanların bu noktalara yoğunlaşmaları tartışmaların millet oluşa zarar verecek boyutlara ulaşmasını önleyebilir.

Kolot'un hazırladığı doktora tezinde yaptığı tespitlere ve ulaştığı sonuçlara göre (2021: 233-239) destanlarda ve anlatılarda kurt motifine değindiğimiz hususlar dışında da birçok fonksiyon yüklendiği, bu motifin çoğu kere olumlu, bazen de olumsuz olan epeyce sembolü temsil ettiği görülmektedir. Bazı destanlarda bu motife bağlı olarak işlenen soy verme, kahramanı emzirip büyütme ve ona yol gösterme gibi üç işlevinin temelinde Tanrı'nın Türk halklarını koruyacağı, onların cihan hâkimiyeti idealini gerçekleştirmelerini sağlayacağı gibi mesajlar aramak mümkündür. Yine destanlarda kurt motifi bazen de bebeğin hangi cinsiyette doğduğu, evlenme teklif edilen kız tarafının yanıtının ne olduğu, yola çıkan kahramanın hayatta olup olmadığı veya gelen kişinin kim ve nasıl olduğu gibi sorulara verilen olumlu ve

müjdeli cevapları belirten bir simge olarak geçmektedir. Kurt Türkler arasında hem yiğit insanlar hem halk oyunları hem de yerler için çeşitli şekillerde isim olarak da kullanılabilmektedir ki bu isimler Türklerde kahraman olma, yurt edinme, millet olma, bir gruba ait olma, güçlü ve çetin rakipleriyle yarışma, onlara karşı mücadele etme gibi bilinçleri geliştiren simgeler niteliğindedir. Türk destanlarında kahramanların, düşmanların, halkların ve askerlerin hâl, hareketleri ile bazı hayvanların özellikleri arasında ilişki kurulur ve durumları o hayvanlara benzetilerek anlatılır. Böylesi anlatımlarda onların güçlü, tehlikeli ve çevik olanları kurda benzetilir. Aynı zamanda kurt, kahramanların erginliklerini gösterebilmeleri, yeni ve güçlü bir statüye geçebilmeleri, kendisini ispat edebilmeleri için mücadele etmek zorunda kaldığı hayvanlardan bir tanesidir. Muhtelif hayvanlar üzerinden yapılan bu tür mecaz, sembol ve dilsel tekniklerin dinî meşrûiyet noktasında genel umumiyetle bir sorun oluşturduğu söylenemez. Ne var ki kurt motifini bir mecaz veya sembol olarak değerlendirmekle ve temsil ettiği anlamları irdelemekle mesele bitmemektedir. Meselenin bir de tanrılaştırma boyutu vardır ki bunu müstakil olarak ele almak yerinde olacaktır.

Türk Destanlarında Tanrılaştırma, Şamanizm ve Totemizm Bulunduğu İddiaları

Bozkurt Destanının Bilge Kağan'ın Tanrı'dan olma şeklinde tanıtılmasını ve anası kurt olan bir delikanlının tanrıların kızlarıyla evlenmesini anlatan bölümüyle ilgili değerlendirmemizde değindiğimiz gibi İslam öncesine ait bazı Türk destanlarının kurdun tanrılaştırıldığını gösteren versiyonları mevcuttur. Türklerin geneline aidiyeti su götürse de bu tanrılaştırmanın sebepleri hakkında birtakım görüşler ileri sürülmüştür. Nihad Sâmî Banarlı (ö. 1974) bunun sebebini Totemizm'de ve Şamanizm'de görmektedir. Bununla birlikte o, buna sembolik anlamlar yüklemekten de geri durmamaktadır. O, Türklerin totem devri yaşadığını, o devirde onların ongununun (totem) bozkurt olduğunu, destanlarda onun Tanrı kurt veya anne kurt ya da ordunun altın bayrağının başlığı şeklinde yer aldığını naklettikten sonra kurdun Türk'ün hayat ve savaş gücünü temsil ettiğini, muhtemelen de ordular önünde yürüyen Kurt adlı bir kumandanın bulunduğunu belirtmektedir. Sonra da "[Kurt,] Türkiye Türklüğünde orduyu temsil eden Mehmetçik sembolünün eski Türkler tarafından tanrılaştırılmış bir benzeridir." diyerek değerlendirmesini tamamlamaktadır (Banarlı, 1983, 1: 32). Ona göre Türk milletinin İslam'ı kabulünden sonraki dönemde yazıya geçirilmesine rağmen Dede Korkut Destanı bile yer yer Şamanist inanç izleri taşımaktadır (Banarlı, 1983, 1: 410). İslam döneminde oluşmasına rağmen Manas Destanında da Şamanizm'e ait inanç unsurları bulunduğunu iddia edenler bulunmaktadır (Fidan, 2019: 1).

Çoruhlu ise tanrılaştırmanın kurt ile sınırlı kalmadığını, diğer bazı hayvanlara, ağaç ve taş gibi daha başka varlıklara, Güneş ve Ay gibi gök cisimlerine de tanrılık isnat edildiğini ileri sürmektedir. Ayrıca o, eski Türklerin Gök Tanrı kültüne, yani gökte bulunan Tanrı inancına sahip bulunduğunu, zorda kaldıklarında veya hoşlanmadıkları bir şey gördüklerinde başlarını göğe kaldırıp "Bir Tanrı" dediklerini de aktarmakta, bunun onların İslam'daki tek Tanrı kavramını kabul etmelerini kolaylaştırdığını söylemekte, fakat onların gök ve yer tanrısı, tanrısal ruhlar vs. unsurlar içeren Şamanist Tanrı inançları ile İslamiyet'in Allah kavramı arasında herhangi bir ilinti bulunmadığını iddia etmektedir (Çoruhlu, 2002: 16 vd.).

Çoruhlu'nun Gök Tanrı tamlaması hakkındaki iddiası yüce yaratıcıya getirilen nitelendirmedeki "gök" kelimesinin "sema" anlamına geldiği bilgisine dayanmaktadır. Kelime hakkındaki bu bilgi bahsi geçen tamlamaya "gökte bulunan Tanrı" anlamı vermeyi gerektirmiş olmaktadır. Oysa gök kelimesinin anlamı yalnızca Çoruhlu'nun zikrettiği miktarla sınırlı değildir. Eliade'nin tespitlerine göre (2005: 89-91) bu tamlamadaki "tanrı" kelimesi köken itibarıyla Moğolca olup "gök, gökyüzü" anlamını zaten taşımaktadır. Tanrı kelimesi eski Türkçede bu anlamını korumakla birlikte, kadim Türk inanışlarına göre gökte bulunmasına, göksel, hâkim ve yaratıcı olmasına binaen daha çok yüce yaratıcıya ad olarak da kullanılmıştır. Bununla birlikte Türk kavimleri arasında kâdir-i mutlak yaratıcıya ad olarak başka kelimeler de kullanılmıştır. Tamlamadaki "gök" sıfatı ise hem "gök, gökyüzü" hem "göksel" hem de "yüce" anlamına gelen bir kelimedir. Eliade'nin bu tespitlerinden hareketle Gök Tanrı tabirine yüce yaratıcıya mekan isnat etmeyen bir anlam yüklemek daha isabetli olacaktır. Tanrı kelimesi kökeni itibarıyla göğü ve gökselliği zaten içerdiğinden bu tamlamadaki gök kelimesi "yüce" anlamında kullanılmış olmalıdır. Bu durumda Gök Tanrı nitelendirmesi Tanrı'nın gökte olmasından ziyade yüce olmasını ifade etmiş, Allah'ın yüceliğini belirten Kur'ân âyetlerine (Bakara 2/255; En'âm 6/100; İsrâ' 17/43; Hac 22/62; Sebe' 34/23) de uygun düşmüş olmaktadır. Ancak Tanrı'nın oğullarının, kızlarının, hizmetçilerinin ve aracılarının bulunduğunu varsayan inanışları aktaran anlatılar (Eliade, 2005: 91) bu meşrûiyet değerlendirmesinin dışındadır.

Tanrı'nın yukarıda (gökte) olması Orhun Yazıtlarında da "Yukarıda Türk Tanrısı (Üze Türk Tengrisi), Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İlteriş Kağanı, annem İlbiğe Hatunu göğün tepesinde (tengri töpüsünde) tutup yukarı kaldırmış olacak." (Ergin,

2011: 12-13) ifadeleri ile yer almaktadır. Onun yukarıda veya gökteymiş gibi zikredilmesi Türkler arasında günümüzde bile “Allah yukarıda” vb. ifadelerle bir tabir olarak kullanılmakta, fakat bununla ona herhangi bir mekan izafe edilmemektedir. Şayet halk arasındaki temel inanç ona mekan isnat etmeyecek ve onu cisimleştirmeyecek şekilde ise bu tür ifadelerde herhangi bir sakınca görülmemelidir. Çünkü bu durumda gök ve gökyüzü kelimelerini yüceliğe hamletmek gerekmektedir. Nitekim Kur’ân’da da Allah’tan sanki o gökteymiş gibi bahseden “gökte olan zat” şeklinde bir nitelendirme mevcuttur (Mülk 67/16-17). Ancak hem dilde böyle bir anlatım üslubu bulunduğundan ve bu üslup bazı âyetlere yansıdığından (Fetih 48/10; Mücadele 58/7) hem de Kur’ân’ın temel anlatımında Allah’ın yüce olduğu (Tâhâ 20/114; Mü’minûn 23/92; Lokmân 31/30; Şûrâ 42/4; Cin 72/3), cisim olmadığı, hatta hiçbir cisme benzemediği, bu yüzden de kendisinin herhangi bir yerde yerleşik olmadığı vurgulandığından (Nahl 16/74; Şûrâ 42/11; İhlâs 112/4) bu nitelendirmeyi zâhirî anlamıyla anlamamak, genel anlatıma uygun bir biçimde açıklamak zorunlu hale gelmektedir.

Tefsir ilminde genel kabul gören görüşe göre gökteymiş gibi anlatılması Allah’ın yeryüzünün Tanrısı olmadığını göstermez; o hem göklerin hem de yerin Tanrısıdır. Ayrıca Allah hakkındaki “gökte olan zat” tabiri “hükümler ve saltanatı gökte olan” anlamındadır. Bir anlatım biçimi olan bu tabir onun hükümlerinin yalnızca gökte olduğu, fakat yerde olmadığı anlamına gelmez (Mâtürîdî, 2004, 5: 196). “O, göklerde de yerde de Allah’tır; gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da bilendir.” (En’âm 6/3) âyeti de bu yorumu güçlendirmektedir. Bunun yanı sıra bu tür âyetlerde geçen gök (semâ) kelimesini yükseklik ve üstünlük sembolü olarak gören bir yorum daha bulunmaktadır (Yazır, 1979, 7: 5234). Bütün bunlar bize destanlardaki “Gök Tanrı” ve “yukarıdaki Tanrı” gibi ifadelerin de benzer yöntemlerle yorumlamanın ve onları ve İslam ile uzlaştırmamanın yolunu açmaktadır. Fakat Kur’ân’la ve İslam’la açık bir biçimde çelişmesi itibarıyla kurt vb. varlıkların tanrılaştırıldığı metinler hakkında aynı değerlendirme geçerli değildir.

Banarlı ile Çoruhlu’nun değerlendirmelerinde meselenin İslam’la neredeyse tamamen uzlaşmaz noktalara taşınması destanlara yöneltilen din temelli itirazlara haklılık kazandıracak niteliktedir. Onların bu değerlendirmelerinde büyük ölçüde tanrı kelimesinin Allah anlamına geldiği ön kabulüne dayandığı görülmektedir. Halbuki mesele daha farklı bakış açılarından hareketle yapılabilecek bambaşka yorum ve değerlendirmelere de açıktır. Mesela destanlarda tanrı kelimesinin daha başka anlamlarının bulunup bulunmadığının veya mecaz anlamda kullanılıp kullanılmadığının incelenmesi meseleyi çok daha farklı boyutlara taşıyabilecek bir potansiyele sahiptir. Keza bir milletin geçmişini hiçbir istisna yapmadan putperestlik benzeri dinlere özgü kılmak meseleyi oldukça hassaslaştırmakta ve onların iddialarını hiç sorgulama ihtiyacı hissetmeden dayandırdıkları verilerin tarihî gerçekliğini araştırmayı gerektirmektedir.

Aidiyeti problemli olan destanlara dayanarak eski Türklerde Tanrı kavramının Şamanist ve totemist inançlar doğrultusunda geliştiğini iddia etmek ilgi çekici olabilir. Fakat gerçekliği şüpheli olması bir tarafa bu durum İslam’ın kabulünden sonra eski destanların unutulmaya başlanması ve dinî hassasiyete sahip olan bazı çevrelerde onlara karşı ciddi bir önyargı oluşmasının en önemli sebeplerinden biri olarak görülebilir. Çünkü destanların bazı versiyonlarında görülen hiyerarşik bir çoktanrı anlayış veya bazı hayvanları tanrılaştıran bir inanç Allah’ın varlığını ve birliğini (tevhid) vurgulayan Kur’ân âyetleriyle açıkça çelişir ve İslam dini zaviyesinden kabul edilemez. Yaratılmış, cansız veya ölümlü olan varlıkları tanrılaştırması itibarıyla bu tür inançların Allah’ın el, yüz, göz gibi haberi sıfatlarına benzetilerek tevil edilmesi de mümkün değildir. Bunun sebebi Allah’ı inkâr etmek ve ona zatına yakışmayan nitelikler atfetmek anlamına gelen küfür veya kâfirlik (İsfahânî, 1992: 714-716) ile başka bir varlığı ulûhiyette Allah’a ortak koşmak veya onun yanı sıra başka bir varlığa tapmak anlamına gelen şirk (İsfahânî, 1992: 452-453) gibi imanı yok eden inanç, söz ve fiillerin –insanın irade kullanımını yok edecek düzeydeki bir baskı altında gerçekleşmedikçe- İslam’da hiçbir şekilde teville konu edilmemesidir (Kılavuz, 1995). Kur’ân’ın hemen her sûresi hem küfrü hem de şirki şiddetle reddeden âyetlerle doludur (Bakara 2/108; Âl-i İmrân 3/177; Tevbe 9/23). Dini meşrûiyet zeminine sahip olmaması bir tarafa destanlarda geçtiği belirtilen tanrılaştırma senaryolarının gerçeklerle bağdaşır, akıl ve mantıkla uzlaşır, bilimle izah edilebilir, dolayısıyla kabul edilebilir bir tarafı da bulunmamaktadır.

Buraya kadar verdiğimiz bilgiler ve yaptığımız değerlendirmeler destanlarda geçen tanrı kelimesinin Allah anlamında kullanıldığı kabulüne dayanmaktadır. Gerçekten de bu destanlarda tanrı kelimesinin ekseriyetle mutlak yaratıcıyı anlatmak üzere Allah anlamında kullanılması tartışılmaz bir gerçektir. Yaratılışı ve türeyişi konu edinen türlerinden itibaren Türk destanlarının tamamına yakınında tek Tanrı anlayışına bariz bir biçimde vurgu yapılması bunu desteklemektedir. Bununla birlikte Türk ve Moğol boylarından birkaçının inançlarında ve destanların bazı versiyonlarında tanrı kelimesinin kurt başta olmak üzere birtakım varlıklar hakkında kullanıldığı da bir vakıadır. Destanlarda tanrı kelimesinin esas kullanımı tek

olan yüce yaratıcıyı özellikle vurgulayacak şekilde olmasına rağmen, bazen de yaratılmış ve ölümlü oldukları bilinen varlıkları anlatacak bir anlam kazanması bize tanrılaştırma dışında bir anlamın kastedilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Yüce yaratıcıya ad olarak kullanılması da kelimenin anlamlarına binaen olmalıdır. Eğer Tanrı anlamında kullanımı kelimedeki gökyüzü anlamına dayanıyorsa bu takdirde eski Türkler Tanrı'nın gökte bulunduğu veya göğün ihtişamına teşbihle onun büyük, yüce ve ulvi olduğuna inanıyorlar, bu yüzden de ona böyle bir ad veriyorlar demektir. Fakat eğer bu adlandırma kelimedeki kutlu veya kutsal anlamına dayanıyorsa o zaman da onlar Allah'a bu adı bu iki anlamdan kinaye olarak veriyorlar, onun kutsal ve yüce olduğuna inanıyorlar demektir. Kâdir-i mutlak yaratıcıyı adlandırmada her iki anlam birlikte de kastedilmiş olabilir. Bu üç ihtimalde de büyüklük, yücelik, ululuk ve kutluluk anlamları öne çıkmaktadır. Bu da kurda ve diğer hayvanlara tanrı denilmesinde bu anlamlardan birinin veya birkaçının kastedilme ihtimalini akla getirmektedir.

Aynı şekilde kurtla evlenme, onu emme veya ondan çocuk yapma senaryolarında da yüceliği ifade eden anlamlar kastedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü kurtla destanlarda anlatıldığı gibi bir eş veya ebeveyn ilişkinin yaşanamayacağını herkes gibi eski Türkler de bilir. Ayrıca meziyetlerine ve tarihlerine bakıldığında onların kurdu yüce Tanrı'nın yerine koyacak kadar akıl, bilim ve medeniyetten uzak olduklarını söylemek de imkânsızdır. Bütün bunlar kurtla ilgili anlatımları değerlendirirken lafzî ve zâhirî anlamı bırakıp diğer anlamlara veya mecaza ve teville yönelme gereğini ortaya çıkarır. O halde –eğer destanların kurdu tanrı olarak niteleyen versiyonları doğru ise- tanrı kelimesiyle kastedilen şeyin kurda yücelik, ululuk ve kutsallık atfetmek olduğunu bir seçenek olarak düşünmek yerinde olacaktır. Zira bu, bozkırlarda ve dağlık arazilerde hüküm süren göçebe bir milletin içinde bulunduğu coğrafi şartlar ve onun gerektirdiği yaşam tarzları doğrultusunda şekillendirdiği dilsel metaforlar ve semboller ile uyumluluk gösterdiğinden hiç de yabana atılacak bir ihtimal değildir. Buna göre kurt ana motifiyle kutlu ananın, kurt eş motifiyle kendisiyle evlenilen yüce bir kişinin, tanrı kurt motifiyle de kurt gibi üstün özelliklere sahip bir adamın kastedilmiş olabileceği söylenebilir.

Destanlarda adı geçen diğer hayvanlar hakkındaki tanrı nitelendirmeleriyle ilgili olarak da –şayet bunları içeren versiyonlar sahih ise- kurt motifine benzer yorumlar yapılabilir. Kaşgarlı Mahmûd'un Türklerin kâfir olanlarının gök, büyük dağ, büyük ağaç gibi gözlerine ulu görünen her şeye “tengri” dediklerini ve onlara yükündüklerini (secde ettiklerini), Tanrı'ya tapan bilgin kimseyi de “tengrigen” şeklinde nitelendirdiklerini belirtmesi (Kaşgarlı Mahmûd, 1985, 3: 377, 389) bu izahı güçlendirmektedir. Ayrıca dikkatten kaçırılmamak gerekir ki tanrı edinilen bir varlığa tapınmak veya en azından tapınılması gerektiğine inanmak şarttır. Oysa Türk destanlarında kurdun veya herhangi bir hayvanın, bitkinin ya da dağ, taş gibi bir varlığın ima yoluyla bile olsa bir tapınma nesnesi haline getirildiğini gösteren herhangi bir bilgiye rastlamak mümkün değildir. İbrahim Kafesoğlu'nun (ö. 1984) tespitiyle (1980: 15) “Türklerde kurt pek aziz, saygıdeğer bir mahluk sayılmış ise de kendine tapılmamıştır.”

Günümüzde Türklerin İslam öncesindeki inançlarını ve kültürlerini Şamanizm, Totemizm ve Fetişizm ile ilişkilendirmek o kadar sıradan ve genel kabul gören bir kanaattir ki Abdulkadir İnan'ın (ö. 1976) Uygurların İslam'ı kabul etmemiş olanlarının tek Tanrıya inandıklarını bildiği, bir Uygur rahibin 1253 yılında bunu söylediğinde şaşırın ve öyleyse tapınaklarında bu kadar çok putun niçin bulunduğunu soran Fransız elçisine cevaben heykellerinin Tanrı'yı tasvir etmediğini, fakat sadece ölümlerinin hatıralarını temsil ettiğini anlatışını naklettiği halde hâlâ daha meseleyi Şamanizm'le, totemle (ongun), fetişle ve putlara tapmakla ilişkilendirmesi (İnan, 1986: 43) bu genel kabulün boyutlarını göstermesi bakımından hayli ilginç bir örnektir.

Türklerin İslam öncesindeki dinleri ve inançları meselesinde genel kabul gören bir kanaat bulunmakla birlikte bazı ciddi araştırmacıların bunu kabul etmedikleri ve hatta reddettikleri de bir vakıadır. Meseleyi *Eski Türk Dini* adını taşıyan müstakil bir eser hazırlayarak derinlemesine inceleyen İ. Kafesoğlu onlardan biridir. Kafesoğlu, eski Türklerin eski inançlarını totemcilikle ilişkilendiren iddiaların dayandırıldığı delilleri tek tek inceledikten sonra “Yukarıdan beri sıraladığımız vesikaların, totemciliğin mevcudiyetini telkine elverişli durumlarına rağmen, bu nokta fazla inandırıcı görünmemektedir.” demekte, ulaştığı bu sonucun ilmî gerekçelerini sıralamakta ve sözlerini “İlave edelim ki herhangi bir toplulukta bazı hayvanlara saygı duyulması, o topluluğun totemci klandan ibaret olduğuna delil sayılmamaktadır.” diyerek bağlamaktadır. Ulaştığı bu sonuca örnek olarak kurt efsanesini göstererek bu efsanenin Türklerde umumilik arz etmesinin kurdun bozkırlarda hayvan sürüleri için büyük tehlike teşkil etmesi sebebiyle kendisine karşı duyulan korku ile karışık bir saygı hissinden ileri geldiğini söylemektedir. Ona göre Türklerde gerçek bir totemciliğin izleri sayılabilecek olan bazı hususları ise komşu kavimlerin tesirinde aramak icap etmektedir. (Kafesoğlu, 1980: 13-17).

Aynı eserinde Şamanlık mevzusunu da ele alan Kafesoğlu ilk olarak bozkırlardaki dinî inançların Şamanlığa bağlanmasının âdet hâline gelmiş, bunun bir sonucu olarak da eski Türk dininin ana vasfının Şamanlık olduğunun kabul edilmiş olmasından yakınmaktadır. Onun yaptığı araştırmalara göre bu genel kanaat 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Orta Asya Türkleri (başlıca Altaylılar ve Yakutlar) arasında özellikle W. Radloff (ö. 1918), V. L. Seroşevsky (ö. 1945), V. İvanoviç Verbitsky (ö. 1890), A. Viktoroviç Anohin (ö. 1935) gibi Rus olan veya Rusya merkezli çalışan araştırmacıların yaptıkları tespitler sonucunda hasıl olmuştur (Kafesoğlu, 1980: 22). Onun bu tespitine S. Gömeç de tamamen katılmakta, hatta bir adım daha ileri giderek “Hakikaten eski Türk topluluklarında Şamanlığa benzer bir inancın varlığına ihtimal verdirecek hiçbir kayıt mevcut değildir.” demek suretiyle bu husustaki genel kanaati kesin bir dille reddetmektedir (Gömeç, 2003).

Türklerin İslam’ı kabul etmelerinden önceki inançlarının hemen Şamanlıkla ilişkilendirilmesini şüpheyle karşılayan Kafesoğlu’nun yazdıkları çözümlendiğinde onun görüşlerini altı temel sebebe dayandırdığı müşahede edilmektedir. Bunlardan birincisi, Radloff’un da belirttiği gibi, bu hususlarda anlatılanların çok çeşitli olmasıdır. Öyle ki bunlardan gerçek inanışa yakın olanını bile tespit etmek son derecede güçtür. İkincisi, Dünya’nın ve insanın yaratılışı ile ilgili olarak gelen rivâyetlerden hemen hiçbirisinin orijinal olmaması, aksine çeşitli dinlerden gelen tesirlerin birbirleri ile karmakarışık şekilde örülmesinden meydana gelen bir tasavvurlar kaosundan ibaret olmasıdır. Bu da şaman ve Şamanlığın Türklerin kendi düşüncelerinin mahsulü olmadığını göstermektedir. Üçüncüsü, Orta Asya rivâyetlerinin Hind, İran, Yunan, Yahudi efsanelerine belki eski Türk telâkki ve menkıbelerinden bazı kırıntıların da katılarak ve Moğol devrinde peydahlanan birtakım hikâyeler karıştırılarak doğmuş olmasıdır. Nitekim birkaçı müstesna rivâyetlerde geçen kудay, kur bustan, körmös, maytere, mangdaşire, matman gibi özel isimler bile yabancı dillerden geçmedir. Bunun bir sonucu olarak Altaylı ve Yakut Şamanlığındaki Türk’ün kendi dinî düşüncesini ve şaman tasavvurunu bulup çıkarmak hemen hemen imkânsızdır. Dördüncüsü, üçüncü maddeden de anlaşılacağı gibi, Şamanlığın Türklerin tamamıyla değil de yalnızca birkaç boyu ile sınırlı olmasıdır. Beşincisi, Dünya Şamanlığının kudretli araştırmacılarından M. Eliade’nin de dediği gibi, Orta ve Kuzey Asya topluluklarının sihri-dinî hayatının daha ziyade şaman etrafında merkezileşmesi, ancak bunun dinî faaliyetleri icra eden herkesin şaman olduğu mânasına gelmemesidir. Nitekim birçok yerde tanrılara kurban sunanlar şaman değildir, hatta aile reisleri bile bu işi yapabilmektedir. Öte yandan bütün sihri-dinî hayat da Şamanlıktan ibaret değildir, her sihirbaz şaman sayılmamaktadır ve Şamanlıkta hastalara şifa vericilik esas unsurlardan olmakla beraber her şifa sunucu da Şamanlıkla vasıflandırılmamaktadır. Altıncısı, yine Eliade’nin dediği gibi, Şamanlık kısaca vecd ve istiğrak (extase) tekniği olmakla beraber dinler tarihinde ve din etnolojisinde görülen çeşitli vecd hallerinin hepsinin de şamanik tekniğe dahil edilmemesidir (Kafesoğlu, 1980: 23-24). Bütün bu sebepler eski Türklerle ilgili hemen her dinî nitelikli inancı veya uygulamayı Şamanlıkla ilişkilendirmenin aceleci ve sağlıksız bir yaklaşım olduğunu göstermektedir. Asya bozkırlarında yaşayan toplulukların türlü dinî inançlara sahip bulunması (Kafesoğlu, 1980: 25) bu yaklaşımı daha da zayıflatmaktadır.

Kafesoğlu’nun değerlendirmeleri sadece eski Türk dini konusunda değil bu konuda kanıt olarak kullanılmaları itibarıyla destanlar hususunda da geçerlidir. Onun bu değerlendirmelerini destekleyebilecek daha başka sorunlar da bulunmaktadır. Bilindiği gibi eski Türk dini ve destanları hakkındaki tarihî bilgilerin büyük bir kısmı yazılı Çin kaynaklarına dayanmaktadır (İnan, 1976: 2). Bunlara yazılı Hint kaynakları da eklenebilir. Tarihte Türklerle aralarında çok trajik olaylar meydana gelmiş, kıyasıya rekabetler gerçekleşmiş, kanlı savaşlar olmuş, dolayısıyla yıllarca süren düşmanlıklar oluşmuş olması Çin kavimlerine mensup vakanüvislerin aktardığı bu bilgilere şüpheyle yaklaşılmaması, bunların güvenilirliğinin sorgulanmasını ve başka kaynaklardan teyit edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda Çin kaynaklarından alınan bilgiler arasında uzlaştırılması kabil olmayan farklılıkların bulunması yazarların metinleri yazıya geçirirken çeşitli tasarruflar yapmış veya yazarlardan her birinin çeşitli Türk boylarından elde ettiği verileri kullanarak farklı metinler oluşturmuş olabileceğini akla getirmektedir. Keza, Hintlilerin Türk destanlarını kendi inançları doğrultusunda anlamaları ve aktarmaları da ihtimal dahilindedir. Ayrıca ister destan şeklinde ister başka türlerde olsun hiçbir metinde Şamanizm adının veya onun yerini alabilecek herhangi bir tabirin geçmemesi bu husustaki şüpheleri artırmaktadır.

Bütün bunlardan sonra bir de özellikle tanrılaştırma, totemizm ve Şamanizm iddialarının kanıtı olarak gösterilen destanların ve diğer metinlerin Türk kavimlerinin hepsini mi, yoksa sadece küçük bir kesimini mi temsil ettiğini dikkatlice araştırmak gerekmektedir. İlaveten modern zamanlardaki Rus ve Batılı araştırmacıların yaptığı çalışmaların Türklerin dinî tarihini İslam’la hiçbir şekilde uzlaştırmayacak inançlara dayandırma amacı taşıyıp taşımadığını araştırmak da yerinde olacaktır. Bu noktada bazen mahdud bir

çevrede yapılan alan araştırmalarının bütün Türk kavimlerini kapsayacak biçimde yorumlanması, bazen mecazî veya simgesel anlamlara yönelmek mümkün iken bundan kaçınılması, bazen de tek Tanrı inancının mümkün olduğunca arka plana itilmesi özellikle dikkat çekmektedir. Eğer bu problemleri ciddi bir biçimde ele alan ve derinlemesine inceleyen bilimsel çalışmalar ortaya konmazsa eski Türk inançları ve destanlarıyla ilgili yeni eserlerde uzun yıllar boyunca put şeklinde, zoomorf, totemik veya fetiş biçimli tanrılar çokça yer alacak demektir. Böyle devam ettiği sürece de bu bilgilerin dinî meşrûiyetine dair sağlıklı değerlendirmeler yapmanın zemini oluşmayacaktır.

Sonuç

Toplumlaşma veya militleşme serüveni çoğu kere esrarengiz bir öyküyle veya öyküler zinciriyle başlar ve öyle devam eder. Önemli bir olayın ya da olaylar zincirinin halk zihninde abartılarak ve doğaüstü unsurlarla süslenerek oluşturulan anlatılara dayanan ve genellikle sözlü olarak başlayıp sonradan yazıya geçirilen bu öyküler millî destanların esasını oluşturur. Bununla birlikte millî destanın ne olduğu hakkında çeşitli tarifler bulunmaktadır. Bunlardan hareketle “Destanlar göklerin ve yerin, insanın ve diğer varlıkların yaratılışını, bir milletin oluşumunu, o millet üzerinde derin izler bırakan ve unutulmayan tarihî olayları, o millete ait insanî değerleri veya idealleri vb. unsurları bir kahraman etrafında birleştirerek efsanevî ve gerçeküstü unsurlarla yoğurduktan sonra çoğunlukla şîr tarzında ve öyküleyici bir yöntemle anlatan, genellikle anonim olan ve millî bir karakter taşıyan eserlerdir.” şeklinde bir tarif geliştirilebilir. Millî destanlar halkı birleştiren ve bir arada tutan millî kimliğin kurucu unsurlarının en önde gelenlerinden olduğu gibi, onu koruyan, devam ettiren, nesilden nesle aktaran, gerektiğinde dönüştüren ve yenileyen unsurların da başında yer alır. Bir yandan bir milletin hayatında unutulmayacak izler bırakan kahramanlık, savaş, deprem, sel gibi önemli olayları konu edinirken, diğer yandan bu olayların geniş coğrafi alanlar hakkında bilgiler vermekte, dinî, manevî, kültürel ve insanî değerlere atıf yapmaktadır. Bu özellikleri destanları Edebiyat, Tarih, Coğrafya ve Dinler Tarihi gibi bilim dalları açısından vazgeçilmez birer kaynak haline getirmektedir. İçerdiği abartılar ve doğaüstü unsurlar çıkarıldıktan sonra bu anlatıların kaynaklık değeri daha da artmaktadır.

Hemen her milletin çoğu kere bir, bazen de birkaç destanı varken, Türk milletinin kendine özgü çok sayıda destanı bulunmaktadır. Millî hayatlarının ve tarihî maceralarının bir destana sığmayacak kadar büyük olması, kahramanlarının ve yaşadıkları büyük olayların çok olması, Rus ve Batılı araştırmacıların Asya steplerinde yaşayan çeşitli Türk boylarında tespit ettikleri hemen her anlatıyı, öyküyü veya efsaneyi bilim dünyasına sanki bütün Türklerin destanymış gibi aktarması bunun sebepleri arasında yer almaktadır. Sayıca çok fazla olmasının yanı sıra Türk destanları dünyanın tarihî bakımından en eski, olağandışı unsurlar itibarıyla en esrarengiz, anlatım yönünden en renkli, dizeleri hasebiyle en uzun destanlarının başında gelmektedir. Tarih boyunca dilden dile aktarıldıktan sonra yazıya geçirilen bu destanlar hem toplum ve millet olmanın gerekliliğini hem kurum oluşturma ve devlet kurmanın önemini hem de bunlara temel oluşturacak kabiliyet, cesaret, kahramanlık, ahlaklılık, dindarlık, sabır, dayanıklılık, teşkilatçılık, lidere bağlılık gibi özelliklere sahip olmanın zorunluluğunu durumun gerektirdiğine göre tabî ve insanî boyutta kalan, zaman zaman da insanüstülüğe kaçan figürler üzerinden anlatan çoğu kere manzum, bir o kadar da gizemli, canlı, hareketli ve zevkli metinlerdir. Türk kültürünün ve kimliğinin inşasında çok önemli bir yere sahip olan bu destanlar bir yandan zengin anlam yüklü insan tiplerini üzerinden gerçekleştirdiği işlevlerle, diğer yandan insan dışı varlıkların kullanıldığı metaforik motifler üzerinden verdiği mesajlarla hâlâ canlılığını ve ilgi çekiciliğini korumaktadır.

Son derece abartılı anlatımlar, gerçeküstü veya doğaüstü unsurlar ve olağanüstü tipler ve motifler destanların vazgeçilmezleridir. Öte yandan kutsal ve dinî unsurlar içermelerine ve dinî mesajlar vermelerine rağmen destanlarda dine uygun olma gibi bir amaç güdülmemektedir. Aynı özellikler eski Türk destanları için de geçerlidir. İslam’dan önceye ait olmaları sebebiyle bu destanların metin itibarıyla İslam’ın ilkeleriyle tamamen bağdaşması da mümkün değildir. Bu özellikleri sohbet mahfillerinde Türklerin İslam’ı kabulünden önceki destanlarının gerçekliklerinin ve dinî meşrûiyetinin sorgulanmasına yol açmıştır. Modern zamanlarda özellikle Bozkurt ve Ergenekon destanlarında sıklıkla geçen börü (kurt) ve gökbörü (bozkurt) motifleri kapsamında yöneltilen eleştiriler hayli dikkat çekmektedir.

Dikkatlerden kaçırılmamalı ki destanlarda gerçeküstü unsurların bulunması gayet normal bir durumdur, hatta bir anlatının destan kabul edilebilmesinin en başta gelen şartlarından biridir. Türk destanlarında da neredeyse hiçbir motif gerçek anlamıyla kullanılmaz, aksine motifler birer sembol olarak kullanılır, bunlara simgesel anlamlar yüklenir, bunlar üzerinden birtakım mesajlar verilir, halkın kahramanların ve diğer tiplerin sahip olduğu iyi özellikleri ve başarıları örnek alması, kötü özelliklerinden

ve başarısızlıklarından ders alması hedeflenir, gerek tipler gerekse motifler gerçektđi esrarengiz metaforlarla süslenerek halkın duyguları canlı tutulur. Bu yüzden destan çözümlerinde zâhire ve lafızlara değil de onların taşıdığı sembolik anlamlara odaklanmak gerekmektedir. Çözümleme tarzı böyle olduğunda meşruiyet sorunu da önemli ölçüde çözümlenmiş olmaktadır. Nitekim Kur’ân’da, özellikle Kur’ân kıssalarında da sembolik ifadeler bulunmakta, müfessirler bunları Belâgat ilminin kurallarından yararlanarak çözümlmekte ve bunların temsil ettikleri anlamlara ulaşmaya çalışmaktadırlar. Nitekim Hz. Yûsuf’un rüyasında on bir yıldız ile Güneş’in ve Ay’ın kendisine secde ettiğini görmesi Kur’ân’da yer alan metaforlardan olup müfessirler arasındaki en yaygın görüşe göre bu gök cisimlerinden yıldızlar onun kardeşlerini, Güneş ve Ay da babasını ve anasını temsil etmektedir.

Türk destanlarında yer alan tiplerin sembolik anlamları hakkında araştırmacılar tarafından çeşitli yorumlar yapılmaktadır. Alp tipi asaletin, gücün, cesaretin, yiğitliğin, mücadelecilik kişiliğin, başarının ve bütün bunları Tanrı’nın ihsanı olarak görmenin; bilge tipi manevî liderliğin, rehberlik etmenin, toplumu yönlendirmenin, çağını aydınlatmanın, kahramana akıl hocalığı yapmanın, işinde usta olmanın ve maddi gücün manevî güç ile bütünleştirmenin; kadın tipi aileyi çok sağlam bir temel üzerine kurmanın, ev işlerini yürütmenin, soyun devamlılığının, fedakârlık ve sadakatın, her türlü tehlike karşısında uyanık olmanın ve şartlar gerektirdiğinde kadının eline silah olarak ata binip kahramanlık yapmasının simgesi olarak görülmektedir. Destanlarda geçen ışık motifi kahramanın evleneceği kadının doğduğu kutlu kaynağın, ağaç motifi başkahramanı gölgesinde barındıran ve ona güzel bir eş veren kutsal barınağın, at motifi olağanüstü özelliklere sahip olup kahramanı rüzgâr hızıyla hedefe ulaştıran destekçinin, rüya motifi destanın bütününü etkileyecek bir planlamanın ve kazanılacak başarıları veya yaşanacak felaketleri vaktinden önce hissetmesinin, kurt motifi Türk milletinin yaşam ve savaş gücünün ve yeniden çoğalmasının, kırklar motifi kırk alp veya erenin kahramanın etrafında önemli bir güç oluşturmasını sembolü olarak değerlendirilmektedir.

Semboller arkasına gizlenmiş olan bu anlamlara yenileri de eklenebilir. Mesela kahraman tipi Türklerin kabileyi, milleti veya cihanı yönetebilecek önderler ve liderler çıkarmasının; aksakal tipi bilgeliğin ve yüceliğin, ahlâkî ve manevî öğütler vermenin, dînî ve dünyevi rehberlik yapmanın; mankurt tipi dilde, örfte, kültür, gelenek ve harekette topluma yabancılaşan kişinin ihanetinin; alperen tipi alplıkla birlikte bilgeliğin ve manevî rehberliğin; Hızır tipi çaresizlik anında Allah’ın yardımının yetişmesinin; kahramana ilâhî bir lütuf olarak ihsan edilen kız veya kadın tipi Türklerin kökeninin kutsal oluşunun, kadının ilâhî ihsan olmayı hak edecek kadar yüce erdemlere sahip olmasının, onun yuva kuruculuğunun, ailenin sağlam temelini oluşturmasının, soyun devamlılığını sağlamasının, erkeğinin tacı ve evinin tahtı olmasının, fedakâr ve cefakâr olmasının, sadakat ve temizliğin, iffet ve namusun, nezaket ve zarafetin, dişil mertlik ve cesaretin sembolü olarak düşünülebilir. Keza ışık motifi ilâhî yardımın, temiz yürekliliğin ve yol aydınlılığının; ağaç motifi köklere bağlı kalmanın, atalara saygının, sığınak (oba) edinmenin, tabiat sevgisinin ve kalıcılığın; ok-yay motifi silahı hünerle kullanmanın, yiğitliğin, savaşçılığın, toplumsal düzeni bozanlara karşı cezalandırmanın, adaletin ve hukukun; at motifi sahibini tehlikelere karşı koruyacak güçlü ve sağlam taşıtın; rüya motifi geleceği sezmenin, nezih kişiye gelecekte gerçekteşecek bazı olayların bildirilmesinin ve tanrısal kadere uymanın; mağara motifi bir karargâh, arınma, sığınma ve uzlet yeri edinmenin ve dînî tebliğin yapılacağı bir alan belirlemenin; yada taşı halkın birlik, bütünlük ve refahının ve devletin büyük amaçlarının; kırklar motifi görüşlerine başvurulabilecek özellikli bireyler olmanın, kahramanın yakın çevresindeki kişilerin sayısını ortalama 40 ile sınırlandırmanın, devlet ve millet işlerinde görüşlerine başvurulacak kişilerin sayısını makul düzeyde tutmanın, gayb âleminde kutsiyete ermiş yüce kişilerin ve onlardan gelecek manevî destek sağlamının sembolü olarak görülebilir.

Ne var ki eski Türk destanlarında bazen sembolik anlama çekilmesi ve tevil edilmesi zor olan, dolayısıyla meşrûiyeti Kur’ân kıssalarını çözümleme yöntemlerine benzer yöntemlerle belirlenemeyecek unsurlara rastlamak da mümkündür. Özellikle Allah anlayışıyla ve yapılması uygun olan veya olmayan işlerle ilgili hususlarda yoğunlaşan bu unsurların meşrûiyeti İslam’daki tevhid ilkesi ve helâl-haram sınırları çerçevesinde belirlenir. Bu çerçeveyi aşan anlatımlar simgesel anlam alanına dahil edilmez ve dînî açıdan gayrimeşrû kabul edilir. Yaratılış Destanında Tanrı Kayra’nın insanın yönlendirmesiyle varlığı yaratması, Tanrı Ülgen’in Ak Ana’dan emir alması ve onun emriyle yaratmaya başlaması, Türeyiş Destanında Büyük Hun Hakanlarından birinin iki kızının bozkurt suretinde gelen Tanrı ile evlenmesi, bu evliliklerden birçok çocuğın doğması bunun tipik birer örneğini oluşturmaktadır. “Gök” kelimesinin yalnızca “sema” anlamına geldiği varsayıldığında Gök Tanrı nitelendirmesi Tanrı’nın gökte olduğunu belirten bir ifadeye dönüşmekte ve tevhid âyetleriyle çelişkili hale gelmektedir. Ancak “gök” kelimesi “yüce” anlamına da geldiğinden bu ifade Tanrı’nın yüceliğini belirten bir nitelendirmeye dönüşmekte ve İslam zaviyesinden meşrûiyeti tartışma

konusu olmaktan çıkmaktadır. Zira Kur'ân'da da benzer kullanımlar mevcuttur. Destanlardaki Allah anlayışıyla ilgili çağdaş değerlendirmelerin neredeyse tamamı Tanrı kelimesinin günümüzde olduğu gibi yalnızca Allah anlamına geldiği varsayımı üzerine kuruludur. Oysa eski Türkçede bu kelime “gökyüzü, kutlu, kutsal” anlamlarına da gelmektedir. Eğer kelimenin bu anlamları esas alınmışsa Hun Hakanının kızının bozkurt suretindeki tanrı ile evlenmesi yüce ve kutlu biriyle evlenmesi anlamına gelmekte ve gayrimeşrû niteliği ortadan kalkmaktadır.

İslam öncesine tarihlenen Türk destanlarının büyük bir kısmında geçen kurt motifi son zamanlarda en çok eleştirilen ve meşrûiyeti sorgulanan konular arasındadır. Bu destanlarda kurdun bozkırlarda ve dağlık arazilerde yol gösterici bir rol üstlenmiş olması anlaşılır bir durumdur. Fakat eğer bu destanlarda geçen şekliyle bir erkek çocuğun dişi bir kurdu emmesi, o kurt tarafından yetiştirilmesi, onunla evlenmesi, ondan çocuklarının olması vb. ifadeler gerçek anlamda kullanılıyorsa böyle bir şeyin dînî bakımdan meşrû görülemeyeceği izahıtan varestedir. Ne var ki anlatıların hem makul olmaması hem de Tıp ve Biyoloji bilimlerinin ilke ve öğretileriyle açıkça çelişmesi destanlardaki kurt motifinin gerçek anlamda değil de pek çok anlama delalet eden bir sembol olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu destanlarda kurt veya bozkurt metaforu Türk milletinin sahip olması gereken hayat ve savaş gücünü, çevikliği, dayanıklılığı, gruplar halinde organize olabilme kabiliyetini, bir lider etrafında ortak hareket edebilme yeteneğini, kurallara, otoriteye ve hiyerarşiye uyma, düzeni bozmama ve teşkilatçı olma karakterini sembolize ediyor olabilir. Ayrıca kurt motifi Türk kadınına, onun eskiden beri Türk milleti içerisindeki gücünü, milleti yok olmaktan kurtaran ve neslin devamını sağlayan rolünü de sembolize ediyor olabilir. Nitekim bu kurdun kutsal ruhlarla irtibatı bulunan Asena (Aşina) adlı bir Türk kadını veya ailesi olduğunu gösteren bilgiler bunu doğrulamaktadır. Böylesi izlekler izlenerek çözümlenip anlaşıldığında Türk destanlarının İslam dininin temel ilkeleri ve Kur'ân ile çelişen bir tarafı kalmamaktadır. Diğer hayvan motiflerini de benzer şekillerde çözümlemek mümkündür.

Eski Türk destanlarında kurt motifi ile sınırlı kalmayan, diğer hayvanlardan bazılarına, ağaç ve taş gibi varlıklara, hatta Güneş ve Ay gibi gökcisimlerine de isnat edilebilen tanrılaştırmanın sebepleri hakkında birtakım görüşler ileri sürülmüştür. Türk boylarının yalnızca bir kısmına ait olan bu tanrılaştırmayı Şamanizm, Totemizm ve Fetişizm ile ilişkilendirmek günümüzde sıradan ve genel kabul gören bir kanaat haline gelmiştir. Oysa ciddi bir incelemeye dayanmaması itibarıyla bu kanaat eleştiriye oldukça açıktır. Nitekim İ. Kafesoğlu totem iddiasının delillerini tek tek ele alıp inceledikten sonra herhangi bir toplulukta bazı hayvanlara saygı duyulmasının o topluluğun totemci klandan geldiğine delil olamayacağını ve Türklerde totemciliğin izleri sayılabilecek bazı hususların komşu kavimlerin tesirinde aranması gerektiğini söyleyerek bu kanaatin fazla inandırıcı görünmediği sonucuna ulaşmıştır. O, Şamanlık iddialarının ise Rus ve Batılı araştırmacıların yaptıkları tespitlerin doğru kabul edilmesinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Görüşünü eski destanların birbirinden oldukça farklı şekillerinin bulunmasına, yaratılışla ilgili rivâyetlerden neredeyse hiçbirisinin orijinal olmamasına, Orta Asya rivâyetlerinin Hind, İran, Yunan ve Yahudi efsanelerine eski Türk menkıbelerinden kıyıntılar katılarak ve Moğol devri hikâyelerinden bir kısmı karıştırılarak oluşturulmasına, rivâyetlerde geçen kuday, kur bustan, körmös, maytere, mangdaşire, matman gibi özel isimlerin bile Türkçe olmamasına dayandıran Kafesoğlu, Türk boylarının tamamında Şamanlık türü bir inancın hakim olduğunun söylenemeyeceğini, Şamanlığın yalnızca birkaç Türk boyu ile sınırlı kalmış olabileceğini söylemektedir. Eski Türk dini ve destanları hakkındaki tarihî bilgilerin büyük bir kısmının yazılı Çin kaynaklarına dayanması ve Çinli yazarların çeşitli Türk boylarından elde ettikleri verileri kullanarak farklı metinler oluşturmuş olma ihtimalinin bulunması da onun bu değerlendirmelerine haklılık kazandırmaktadır. Ayrıca destanların bir kısmı hakkında ciddi şüpheler oluşturan ve güvenilirliklerini tehlikeye düşüren bu sorunlar destanların meşrûiyetini sorgulamayı da zorlaştırmaktadır.

Netice olarak destanlar bir olayı, toplumsal değeri veya ideali bir kahraman etrafında birleştirerek oldukça abartılı bir biçimde anlatan metinlerdir. Bunların çok önemli bir türünü oluşturan millî destanlar milletlerin kimliklerini ve kültürlerini yansıtır. Her milletin bir veya birkaç milli destanı varken, Türk toplumlarının önemli bir kısmı İslam'ı kabullerinden önceye tarihlenen çok sayıda destanı bulunmaktadır. Kendine özgü meşrû-gayrimeşrû sınırına sahip ilâhî bir din olan İslam'ı kabul etmeleri Türklerin bu destanları benimseyip benimsememeleri üzerinde doğrudan etkili olmuştur. Büyük oranda bu sebepten olmalı ki son yıllarda özellikle dînî hassasiyete sahip olan bazı kesimlerde gayrimeşrû unsurlar içerdiği gerekçesiyle İslam öncesi Türk destanlarına karşı itirazcı bir tavır sergilendiği müşahade edilmektedir. Kur'ân'da yer alan tevhid ilkesine ve helâl-haram sınırlandırmasına açıkça aykırı olan unsurlar açısından bu itiraz haklıdır. Ancak aynı unsurlardan sembolik anlamlar taşıyanlarının meşrûiyet durumu bu anlamlar doğrultusunda değişir. Ayrıca tanrı ve gök gibi bazı kelimelerin eski Türkçede bugün bilinenen farklı

anlamları da bulunmaktadır ve değerlendirmelerde bu anlamların dikkate alınması meşrûiyet yargısını değiştirmektedir. Bunlar dışında olup da lafzî anlamının yanı sıra sembolik anlamları da bulunan tipler, motifler, doğüstü objeler, abartılı anlatımlar vb. unsurlar ise Kur'an kıssalarına benzer bir biçimde değerlendirilir. Batılı ve Rus bazı bilim adamlarının çalışmaları ile birtakım eski Çin ve Hint kaynaklarına kanarak Türk destanlarını Şamanizm, Totemizm ve Fetişizm gibi putperestliği andıran dinî yönelimlerle ilişkilendirerek İslam dini zaviyesinden hiçbir şekilde meşrû görülemez, dolayısıyla da kabul edilemez bir zemine taşımaya çalışmak tarihî temelden yoksun bir çaba olup Müslüman Türk boylarını tarihî köklerinden koparmaktan başka bir amaca hizmet etmeyecektir.

Etik Beyan

"*Türk Destanlarının Dinî Meşrûiyeti Sorunu: Kur'an Kıssaları Merkezli Bir Analiz*" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Çatışma Beyanı

Makalemizde herhangi bir kişi veya kurumla çıkar çatışmasını gerektirecek somut ya da soyut bir durum söz konusu değildir.

Teşekkür

Yönlendirmeleriyle şahsımı Türk destanlarının dinî bakımdan meşrûiyeti meselesini araştırmaya sevk eden değerli bilim insanı Prof. Dr. Recai Doğan Bey'e teşekkür ederim.

Kaynakça

- Alfa ve beta kurtların omega kurda saldırısı.* (2018, Nisan 25). Posta. <https://www.posta.com.tr/dunya/alfa-ve-beta-kurtların-omega-kurda-saldırısı-350691>
- Armutak, A. (2002). Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi I. Memeli Hayvanlar. *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 28(2), Article 2. <https://doi.org/10.16988/iuvfd.05643>
- Aybakan, B. ve Dönmez, İ. K. (2004). Meşrû. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, ss. 378-383). Türkiye Diyanet Vakfı - İSAM. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesru>
- Aytaş, G. (2006). Edebi Türlerden Yararlanma. *Milli Eğitim Dergisi*, 34(169), Article 169.
- Banarlı, N. S. (1983). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Bolay, S. H. (1988). Âdem. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 1, ss. 358-363). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi* (R. Özbay, Çev.). BilgeSu Yayıncılık.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. Kabcacı Yayınevi.
- Doğan, Ö. (2023). Dede Korkut Hikâyeleri ve Oğuz Kağan Destanlarında Geçen Tabiatüstü Unsurların Mukayeseli İncelenmesi. *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(1), Article 1. <https://doi.org/10.48174/buaad.1178309>
- Durmuş, İ. (2017). Türk Adının Ortaya Çıkışı, Anlamı ve Yayılışı. *Gaazi Akademik Bakış*, 10(20), Article 20. <https://doi.org/10.19060/gav.321022>
- Efe, A. ve Gözülü, A. (2023). Historia Kavramı ve Antikitede Efsaneye Dayalı Tarih Anlayışı. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12, Article 12. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1318505>
- Eliade, M. (2005). *Dinler Tarihi (İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi)* (M. Ünal, Çev.). Serhat Kitabevi.
- Emeksiz, A. (2015). *Türk Destanlarının Karakteristik Özellikleri*. 263-286.
- Ercilasun, A. B., Aliyev, A. M., Şayhulov, A., Kajibek, E. Z., Konkobay Uulu, K., Göklenov, C., Mahpir, V. U., & Çeçenov, A. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (Klavuz Kitap)*. Kültür Bakanlığı.
- Ergin, M. (1969). *Dede Korkut Kitabı*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Ergin, M. (2011). *Orhun Abideleri* (45. bs). Boğaziçi Yayınları.
- Fidan, A. (2019). *İslamiyet öncesi Türk destanları ve kutsal unsurları* [Master Thesis, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. <https://gcris.pau.edu.tr/handle/11499/25987>
- Gömeç, S. (2003). Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22(33), Article 33. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000139
- Gönenç, L. (2001). Meşruiyet Kavramı ve Anayasaların Meşruiyeti Problemi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 50(1), Article 1. https://doi.org/10.1501/Hukfak_00000000606
- Gül, A. R. (2023). Aile İçinde Dışlanmaktan Devletin Tepe Noktasına: Hz. Yusuf'un Yükseliş Serüveni. İçinde *Biz ve Öteki Multidisipliner Bir Çalışma* (ss. 291-310). Kitap Dünyası Yayınları.
- Güloğlu, M. F. (2019). Toplumsal Gerçekliği İnşa Eden İllüzyon: Meşruiyet. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 9(2), 319-333.
- Haliloğlu, E. (2021). Tarih Araştırmalarında Destanların Kaynaklık Değeri. *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), Article 1.

- Harmancı, M. (2022). Heterodoks Dervişlerde Hayvan Sembolizmi. *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi*, 110. <https://doi.org/10.22559/folklor.2127>
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. Kültür Bakanlığı.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar* (3. bs). Türk Tarih Kurumu.
- İsfahânî, R. (1992). *Müfredatü elfâzî'l-Kur'ân*. Dâru'l-kalem.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Eski Türk Dini* (2. bs). Kültür Bakanlığı.
- Kardaş, C. (2017). Kesikbaş Efsanesinin Değişimi Üzerine Bir Değerlendirme Cizre Örneği. *Idil Journal of Art and Language*, 6(39). <https://doi.org/10.7816/idil-06-39-09>
- Kaşgarlı Mahmûd. (1985). *Dîvânü lügati't-Türk* (B. Atalay, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Kaya, D. (2019). Türklerin Yaratılış Destanı ile İslâmî Kaynaklardaki Müsterekliklere Sentezi Bir Yaklaşım. 9. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek Görenek ve İnançlar*, 4, 207-214.
- Kaya, M. (2004). *Türk Romanında Destan Etkisi*. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Kılavuz, A. S. (1995). Elfâz-I Küfür. İçinde *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 11, ss. 26-27). Türkiye Diyanet Vakfı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/elfaz-i-kufur>
- Kolot, B. (2021). *Türk Boylarının Destanlarında Kurt* [doctoralThesis, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. <https://acikerisim.erbakan.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12452/7784>
- Köprülü, F. (1986). *Edebiyat Araştırmaları* (2. bs). Türk Tarih Kurumu.
- Kurt. (2023). İçinde *Vikipedi*. <https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Kurt&oldid=30427694>
- Kütükçü, A. E. (2020, Haziran 15). *Bozkurt: Üstün Yırtıcı*. <https://www.atlasdergisi.com/kesfet/bozkurt-ustun-yirtici.html>
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî. (2004). *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm (Te'vîlâtü Ebli's-sünne)*. Müessesetü'r-risâle nâşirûn.
- Mâverîdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. (1976). *El-Abkâmu's-Sultâniyye İslâm'da Hilâfet ve Devlet Hukuku* (A. Şafak, Çev.). Bedir Yayınevi.
- Mâverîdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. (1992). *En-Nüketü ve'l-'uyûn* (1-6). Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, Dâru'l-kütübî's-sekâfe.
- Mazis, G. (2008). The World of Wolves: Lessons about the Sacredness of the Surround, Belonging, the Silent Dialogue of Interdependence and Death, and Speciocide. *Environmental Philosophy*, 5(2), 69-91. <https://doi.org/10.5840/envirophil20085210>
- Meydan, A., Güngör, Ş. ve Buldur, A. D. (2016). Dede Korkut Destanlarının Kültür Coğrafyası. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(3), Article 3.
- Naskali, E. G. (1995). Destanın Tarifi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 40(1992), Article 1992.
- Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi: Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar* (5. bs). Türk Tarih Kurumu.
- Özarslan, M. (1998). Oğuz Kağan Destanı'nda Tarihî, Dinî, Beşerî ve Tabiatüstü Unsurlar. *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*.
- Özdemir, H. (2003). Dede Korkut'un Kişiliği İle İlgili Efsaneler. *Türkoğlu Dergisi*, 16(2), Article 2. https://doi.org/10.1501/Trkol_0000000033
- Pamir, A. (2009). Orta-Asya Türk Hukukunda "Töre" Kavramı. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 58(2), Article 2. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001574
- Pısdıl, E. (2022). Kültürel İktidar Tartışmalarında Dini Meşruiyet. *Din Sosyolojisi Araştırmaları*, 2(3), Article 3.
- Râzî, Fahreddîn. (1981). *Mefâtihu'l-gayb (Tefsîru'r-Râzî)*. Dâru'l-fîkr.
- Rosenberg, D. (2003). *Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi* (K. Akten, E. Cengiz, A. U. Cüce, K. Emiroğlu, T. Kenanoğlu, T. Kocayigit, E. Kuzhan ve B. Odabaşı, Çev.; 3. bs). İmge Kitabevi.
- Sepetçioğlu, M. N. (1998). *Karşılaştırmalı Türk Destanları* (6. bs). İrfan Yayıncılık.
- Sepetçioğlu, M. N. (2010). *Yaratılış ve Türeyiş Destanı* (8. bs). İrfan Yayıncılık.
- Şimşek, A. (2007). Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun Karşılaştırmalı Türk Destanları Adlı Eserinin Tarih Eğitimi Açısından Değeri. *Erdem*, 17(49), Article 49.
- Yardımcı, M. (2015). *Türk Destanlarında Tipler ve Motifler*. https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2015_482.pdf
- Yazır, M. H. (1979). *Hak Dini Kur'an Dili* (3. bs). Eser Neşriyat.
- Yetkin, G. B. (2022). Rus Araştırmalarında ve Çalışmalarında Oğuzların Kahramansı Efsanesi Dedem Korkut Destanı. *Seçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, Article 48. <https://doi.org/10.52642/susbed.1106030>
- Yıldız, N. (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız kültürü ile ilgili tespit ve tabliller*. Türk Dil Kurumu.
- Yıldız, N. (2009). Türk Destancılık Geleneği. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 7-15.
- Yılmaz, K. (2019, Mayıs 1). *Kurtlar Hakkında Gerçekler*. Psikopatoloji Bilimi. <https://www.psikopatolojibilimi.com/2019/05/01/kurtlar-hakkinda-gercekler/>
- Zerkeşi, Bedruddîn Muhammed b. Abdullah. (1984). *el-Burbân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (2. bs). Mektebetü Dâri't-tûrâs.
- Zorlu, S. E. (2022). Eski Türklerde ve Osmanlı Devletinde Meşruiyet İnancı Bağlamında Devlet Başkanının Belirlenmesi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2), Article 2.

EXTENDED ABSTRACT

The concept of “destan” (epic) is used in Turkish to encompass folk tales, religious or mystical stories and long poems based on cases and similar literary works. This usage, which refers to epic genres in Turkish Literature, demonstrates the general meaning of the concept of epic. But in specific usage, this concept refers to epics bearing national character. Researchers have made various descriptions about this type of epic. Based on these, an epic can be defined as “the work that narrates the creation of the heavens and earth, the emergence of mankind, the formation of nations, the characteristics of them, their social structures, their human and moral values, the ideals they aspire to, historical events that leave profound impressions on them, and similar actions by focusing on legendary heroes usually in poetic style, sometimes in a narrative tone, generally anonymous and bearing a national character. The adventure of socialization or nationalization often begins with a mysterious story or chain of stories and continues like that. National epics are formed by narratives based on significant events or a chain of events, exaggerated and embellished with supernatural elements in the collective imagination, typically beginning orally and later transcribed into writing. Such epics are one of the foremost components of the foundational elements of national identity that unites and keeps the people together, as well as transmits it from generation to generation, and transforms and renews it when necessary. While these, on the one hand, depict significant events such as heroism, warfare, earthquakes, floods, which they have been left unforgettable traces in the life of a nation, on the other hand, they inform into vast geographical regions, and refer to religious, spiritual, cultural, and human values. These features make epics an indispensable source for disciplines such as Literature, History, Geography and History of Religions. The source value of these narratives increases even more after removing the exaggerations and the supernatural elements they contain. While most nations have one or sometimes a few epics, the Turkish nation has many unique epics. The fact that their national life and historical adventures are too big to fit into an epic that there are many heroes and great events they experienced, and that Russian and Western researchers convey almost every narrative, story or legend they have identified among various Turkish tribes living in the Asian steppes to the scientific world as if they were the epics of all Turks, are among the reasons for this. In addition to their large number, Turkish epics rank among the world’s oldest epics in terms of historical significance, the most mysterious in terms of extraordinary elements, the most colorful in terms of narrative, and the longest epics in terms of lines. These epics, written down after being passed from word to mouth throughout history, are mysterious, vivid, and enjoyable texts often in poetic style that emphasize the requirement of being a society and a nation, the importance of establishing institutions and a state, and the necessity of possessing qualities such as ability, courage, heroism, morality, religiosity, patience, resilience, organization, and loyalty to a leader often through figures that remain natural and human or involve supernatural qualities as dictated by the situation. These epics, which have a very important place in the construction of Turkish culture and identity, still maintain their vitality and appeal with the functions they perform through richly meaningful human characters and with the messages they convey through metaphorical motifs that non-human beings, particularly animals are used in them and other elements. Extremely exaggerated narratives, surreal or supernatural elements, and extraordinary characters and motifs are indispensable components of epics. On the other hand, despite containing sacred and religious elements and conveying religious messages, epics do not aim to be compatible with religion. The same features are also applicable to ancient Turkish epics. Due to their pre-Islamic origins, it is not possible for these epics to be completely compatible with the principles of Islam in terms of texts. These features have led to questioning the authenticity and religious legitimacy of pre-Islamic Turkish epics in the chat rooms. In modern times, criticisms directed towards the wolf and gray wolf motifs, which are frequently mentioned in epics such as Bozkurt and Ergenekon, have attracted considerable attention. However, according to almost all researchers, all animal motifs mostly mean metaphorical and symbolic meanings rather than literal ones. For example, while the horse motif is considered as a symbol of the supporter who has extraordinary features and carries the hero to the target with the speed of the wind, the wolf motif is seen as a symbol of the Turkish woman, her power in Turkish society, and her role in saving the nation from extinction and ensuring the continuity of the generation. Information showing that the wolf in the epics is a Turkish woman or family named Asena (Ashina) who has contact with holy spirits confirms this. In some epics, it is understood that the wolf motif is used due to its guiding feature in the steppes and mountainous lands. This symbol-based method, which is also used in the analysis of Quranic stories and short religious narratives such as “Hikâye-i Güvercin” (The Story of the Pigeon), “Hikâye-i Geyik” (The Story of the Deer), “Destan-ı Ejderha” (The Epic of the Dragon) and “Hikâye-i Deve” (The Story of the Camel) largely eliminates the issue of religious legitimacy. However, in ancient

Turkish epics, it is also possible to encounter elements that are difficult to interpret symbolically and therefore cannot be determined for their legitimacy using methods similar to the analysis of Quranic stories. The legitimacy of these elements, which focus especially on issues related to the understanding of God and the appropriate or inappropriate actions, is determined within the framework of the principle of tawhid (oneness of God) and the boundaries of halal (permissible) and haram (forbidden) in Islam. The narratives that exceed this framework are not included in the realm of symbolic interpretation and are considered illegitimate from the religious perspective. In *Yaratılış Destanı* (The Creation Epic), God Kayra's creation of existence under the guidance of human, God Ulgen receiving orders from Ak Ana (The White Mother) and starting to create by her command, as well as in *Türeyiş Destanı* (The Migration Epic), the marriage of one of the Great Hun Khans' daughters to the god who comes in the form of a gray wolf, and the birth of many children from these marriages, represent typical examples of this. When the word "gök" is assumed to only mean "sky", the characterization of Gök Tanrı (Sky God) transforms into an expression indicating that God is in the sky and becomes contradictory with the verses of tawhid. However, since the word "gök" also means "supreme", this expression transforms into a characterization indicating the greatness of God, removing the legitimacy debate from the Islamic perspective. Because there are similar uses in the Quran. Almost all contemporary interpretations regarding the concept of Allah in epics are based on the assumption that the word "Tanrı" solely means Allah, as it does in contemporary usage. However, in the ancient Turkish, this word also means "sky, blessed, holy". If these meanings of this word are taken as basis in the epics, then the marriage of the Hun Khan's daughter with the god in the form of a gray wolf implies marrying someone noble and sacred, thereby there is no illegitimate nature in this marriage. Almost all of the epics criticized in terms of religious legitimacy are dated back to the period before most of the Turkic tribes accepted Islam. Today, it is a generally accepted opinion to associate the pre-Islamic beliefs and cultures of the Turks with Shamanism, Totemism and Fetishism. That is why the epics from those periods are also associated with these beliefs. Yet the historian İbrahim Kafesoğlu, after examining the issue from all aspects, concludes that this is a wrong opinion and that these beliefs were found only in some Turkish tribes. Associating these epics with beliefs resembling paganism by relying on the works of some Western or Russian scholars and certain ancient Chinese or Indian sources, thereby rendering them unacceptable and making them illegitimate form from the perspective of the Islamic religion is devoid of historical basis and serves no purpose other than disconnecting Muslim Turkish tribes from their historical roots.